

Türkiye Siyasetini Bir İstisna Olarak Kurmak: Kapitalizm ve Demokrasi Tanımlarının Sürekliliği

Berkay Kabalay, Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0002-9878-1081

E-Posta: kabalayberkay@gmail.com

Yunus Yücel, Bağımsız Araştırmacı

ORCID: 0000-0001-6156-9522

E-Posta: yunusycl@gmail.com

Öz

Kapitalizm ve demokrasi kavramlarının tanımlanışı Türkiye siyasetini anlamak için alternatif açıklamalar sunduklarını iddia eden bazı yaklaşımlarda süreklilik göstermektedir. Bu çalışma, kapitalizm ve demokrasi tanımlarındaki metodolojik ve ontolojik ortak noktaları tespit edip, bu noktaların teorik ön kabullerini eleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla merkez-çevre analizi ile rekabetçi otoriterlik kavramı örnek olarak ele alınmıştır. Bu iki yaklaşım hem kapitalizm hem de demokrasi kavramını iki temel ontolojik ayırım çerçevesinde tanımlar. Bir taraftan kapitalizm ekonomik ile politik olan arasındaki ontolojik ayırımın üzerinde yükselir. Bu tanımlama ilk olarak tarih dışı bir analize yaslandığı için problemlidir. İdealleştirilmiş Batı vakasında bu ontolojik ayrımı yaratan burjuvazinin Türkiye'deki eksikliği üzerinden bir değerlendirme yapılarak tarihsel bir anlatı kurulmaktadır. İkinci problem ise tarih dışı tanımlanması dolayısıyla kapitalizmin toplumsal ve siyasal etkilerinin, özellikle sömürü ilişkilerinin, üzerinin örtülmesidir. Kapitalizm, muhalif ama hegemonik yaklaşımların liberal teorik kökenleriyle de uyumlu bir biçimde, burjuvazinin rasyonel ve iktisadi eylemleri aracılığıyla yaratılan zenginleşme ile tanımlanır. Üçüncü problem, Türkiye vakasında bu zenginleşmenin önüne konulan engel ile ilgilidir. Fetişleştirilmiş bir devlet tanımına yaslanarak, devletin siyasal eylemlerinin rasyonel ve ekonomik eylemleri kirletmesi sonucunda kapitalizmin istisnai olduğu ifade edilir. Böylelikle devlet-sermaye ilişkilerinin politik tarafı görmezden gelinmektedir. Diğer taraftan, bu yaklaşımların demokrasi tanımı devlet ile sivil toplum arasındaki ontolojik ayrıma dayanır. İlk olarak bu tanımlama, tarih dışı olduğu için problemlidir. Burjuvaziye ve devlete biçilen idealize edilmiş ve çatışan roller, burjuvazinin kendiliğinden demokratik siyaseti getireceğine ilişkin bir anlatıya dönüşmektedir. Bunun doğal sonucu da liberal demokrasi teorisinin etkilerinin sonucunda, siyasetin elitler arası bir oyuna indirgenmesidir. Temel odak noktası burjuvazinin demokratik kurum ve süreçleri kurma ve güçlendirme konusundaki içsel kapasitesinin gerçekleşmesi olduğu için, demokratik siyaset seçim prosedürü ve kurumsal düzenlemelerle kısıtlıdır. Demokrasi tanımının

üçüncü problemi de bu demokratik siyaset kurgusunda halkın sosyal problemlerin politize edilmesiyle kurulan bir öznenen ziyade, halihazırda var olan eğilimleriyle temsil edilmesi gereken bir nesneye dönüşmesidir. Sonuç olarak, merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları, kapitalizm ve demokrasi tanımlarıyla süreklilik yaratmaktadır. Kavramsallaştırmaları toplumsal mücadeleleri ve sömürü karşıtı emek hareketlerini siyaset alanının dışında bırakmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Demokrasi, Türkiye Siyaseti, Rekabetçi Otoriterlik, Merkez-Çevre.

Making Turkish Politics an Exception: The Persistence of Definitions of Capitalism and Democracy

Abstract

Certain approaches claiming to offer alternative explanations for understanding Turkish politics persistently adhere to specific definitions of capitalism and democracy. This study aims to identify the methodological and ontological commonalities in these definitions and to criticize their theoretical presuppositions. To this end, the center-periphery analysis and the concept of competitive authoritarianism are taken as examples. Both approaches define capitalism and democracy through two key ontological distinctions. On the one hand, capitalism relies on the ontological distinction between the economic and the political. This is problematic primarily because it relies on an ahistorical analysis. A historical narrative is constructed by evaluating Turkey in the absence of the bourgeoisie, who created the ontological distinction in the idealized Western case. The second issue is that, due to the ahistorical definition, the socio-political effects of capitalism, particularly relations of exploitation, are overlooked. Capitalism, in line with the liberal theoretical roots of the dissident but hegemonic approaches, is defined as enrichment through the rational and economic behavior of the bourgeoisie. The third problem concerns the obstacle to this enrichment in the case of Turkey. Capitalism is exceptional in Turkey due to a fetishized definition of the state that distorts rational and economic actions. Thus, the political aspect of state-capital relations is neglected. On the other hand, the notion of democracy is based on the ontological distinction between the state and civil society. First, this definition is problematic because it is ahistorical. The idealized and conflicting roles assigned to the bourgeoisie and the state produce a narrative in which the former is assumed to constitute democratic politics. The natural consequence of this is the reduction of politics to a game among elites as a result of the influence of the liberal theory of democracy. Since the main focus is on realizing the bourgeoisie's inherent capacity to establish and strengthen democratic institutions and processes, democratic

politics is limited to the electoral procedure and institutional arrangements. The third issue with this conceptualization of democracy is that people are transformed into objects with pre-existing tendencies needing representation, rather than as subjects constructed through the politicization of social problems in the formation of democratic politics. Consequently, both the center-periphery and competitive authoritarianism approaches reproduce continuity in their definitions of capitalism and democracy. Their frameworks exclude social struggles and anti-exploitation labor movements from the realm of politics.

Keywords: Capitalism, Democracy, Turkish Politics, Competitive Authoritarianism, Center-Periphery.

Giriş¹

Modern Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yapısına dair bazı açıklamalarda iki tema etrafında bir süreklilik mevcuttur. Türkiye siyasal tarihi Batı Avrupa tarihinden ihraç edilmiş demokrasi ve kapitalizm kavramları etrafında kurulduğu ölçüde, bu iki kavram birbirleriyle bağlantılı ve istisnai olarak tanımlanır. Bu çalışmanın ana problemi, söz konusu sürekliliğin altında yatan ve kapitalizm ile demokrasi kavramlarını özgül bir biçimde tanımlamaya yarayan bu açıklamaların teorik ve ontolojik temellerini açığa çıkarmaktır. Bu temeller çerçevesinde kapitalizm ekonomik ve siyasal olan arasındaki ontolojik ayırım üzerinden tanımlanırken, demokrasi de devlet ve sivil toplum arasındaki ayırımın bir sonucudur. Türkiye vakasının istisnailiği bu ontolojik ayırımların olmayışına dayanır. Çalışmanın temel argümanı, birbirlerinden kopuk gibi gözüken merkez-çevre yaklaşımı ile onu aşma iddiasındaki 'yeni' bakış açılarından rekabetçi otoriterlik yaklaşımları arasında süreklilik olduğu tezine dayanmaktadır. Çalışmada sorunsallaştırılan temeller, yani devlet-toplum ve siyaset-ekonomi ontolojik ayırımları, en basit adlandırmayla 'merkez-çevre' yaklaşımlarında² ileri sürülmüş ve 'rekabetçi otoriterlik' yaklaşımları³ tarafından da verili kabul edilmiştir.

Süreklilik gösteren merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları çalışmanın sınırları sebebiyle genel üst başlıklar olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşımlara dahil edilen isimlerin aralarındaki ufak farklar ve araştırmalarının detaylı analizi metnin dışında kalmaktadır. Yalın haliyle, merkez-çevre yaklaşımları Türkiye siyasetinin temel çelişkisinin tarihsel olarak güçlü merkezi yönetim ve baskılanmış çevre arasında olduğu iddiası ile tanımlanmıştır. Rekabetçi otoriterlik yaklaşımları ise siyaseti adil ve özgür seçimler ile kurumlar arasındaki ilişkilere indirgeyerek AKP'nin 2010 sonrasındaki otoriterleşmesini tartışan yaklaşımlardır. Bu iki yaklaşım farklı tarihsel dönem ve toplumsal koşullar içerisinde liberal teorinin

dönüşümlerinden etkilenererek Türkiye siyasetini anlamlandırmaya çalışırlar. Bu halleriyle metodolojik ve ontolojik kökenleri Türkiye siyasetine özgü olmaktan çok küresel eğilimleri yansıtmaktadır. Bu anlamda, merkez-çevre yaklaşımı Soğuk Savaş dönemi içerisinde liberal teorinin kendini normatif demokrasi anlayışından sapan vakaları kavramsallaştırmak için kullanılan bir teorik yaklaşım olmuşken, rekabetçi otoriterlik ise benzer bir şekilde neoliberal dönem içerisinde otoriterliği anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Kritik nokta şudur ki, her iki teori de normatif bir sapma üzerine kuruludur. Bu sebeple metodolojik olarak norm olanla norm olmayan arasındaki fark üzerinden inşa edilirler. Aşağıda ayrıntılarıyla tartışacağımız bu yaklaşımların tamamı Türkiye’deki kapitalizm ve demokrasinin, Batı vakasından farklılaştığı ölçüde istisnai (ve çarpık) olduğunu ileri sürerler. Bu nedenle bu çalışma, aynı zamanda, farklı paradigmlar içinde kavramları ve isimleri değişse de bu iki yaklaşımın metodolojik sürekliliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Tarih dışı ontolojik ayrımların ilkinde göre rasyonel ve ekonomik eylemlerin bir sonucu olan kapitalizm Türkiye’de güçlü bir merkezi kurumun (devlet ya da parti) keyfi eylemleri ile bozulmaktadır. Bu yaklaşımlar bir yandan Weberci kapitalizm tanımına yani kapitalizmin merkezin siyasetinden özerk şehirlerde (çevrede) burjuvaların kültürel ve ticari pratiklerinde ortaya çıktığı fikrine yaslanırken (krş. Wood, 2000), öte yandan Soğuk Savaş sırasında Sovyet tipi sosyalist kalkınma örneğine karşı rasyonel, ampirik ve tarafsız kapitalist kalkınma fikrini savunun Modernleşme Kuramı’ndan beslenmektedir (krş. Gilman, 2003). Bu teorik köklerden beslenen yaklaşımların kapitalizmi kavramsallaştırmada karşımıza çıkan problemleri sırasıyla şunlardır: (i) kapitalizmi tarih dışı bir ideal üzerinden tanımlamaları, (ii) bu tanımın sömürü ilişkilerinden azade bir zenginleşme sürecini ifade etmesi ve (iii) Türkiye’deki fetişleştirilmiş devletin kapitalist ilişkiler ile karşıt olarak konumlandırılmasıdır.

İkinci ontolojik ayrım ise devlet ile sivil toplum arasındadır. Türkiye’de sivil toplum yeterince güçlenip kendi taleplerinin korunacağı hukuksal ve kurumsal güvenceleri oluşturamadığı için devletin baskısına ve otoriterliğe boyun eğmektedir. Sivil toplumun güçsüzlüğü ve devletin ona karşı konumlanması kökenlerini Joseph Schumpeter ve Robert Dahl gibi liberal teorisyenlerde ve Modernleşme Kuramı’nda bulan prosedürel ve çoğulcu bir siyaset anlayışına yaslanmaktadır (krş. Ateş, 2023a, 2023b; Gilman, 2003). Böylelikle, radikal ve halkçı bir demokrasi anlayışına alternatif olarak, demokratik siyaset elitler arasında bir yarış ve kurumsal denge mekanizmaları çerçevesinde tanımlanmaktadır. Süreklilik gösteren

yaklaşımların demokrasi kavramı ile ilgili problemleri (i) demokrasiyi tarih dışı kavramsallaştırmaları, (ii) demokratik siyaseti elitler arası bir oyuna indirgemeleri ve (iii) halkı kurulan sosyo-politik bir kavram değil, var olan bir nesne olarak ele almalarıdır.

Türkiye siyasetini açıklarken süreklilik gösteren merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları çokça eleştirilmiştir.⁴ Buna rağmen söz konusu yaklaşımların popülerliği akla onların muhalif ama hegemonik bir pozisyon oluşturduğunu getirmektedir. Galip Yalman bu pozisyonu şu şekilde tanımlamaktadır: “Söylemin *muhalif* olması ya da öyle bir iddia ile ortaya çıkması, Osmanlı’dan bu yana değişmediği varsayılan, toplumdan kopuk, toplumun taleplerine duyarsız ve ona hükmeden, gücü kendinden menkul bir devlet imgesine karşı tavır almasından; *hegemonik* olması ise, gerek bu imgeyi gerçekliğin kendisi gibi göstermedeki başarısından, gerekse de piyasa ve sivil toplumu bireysel özgürlüklerin gerçekleştirdiği, devletten bağımsız olarak var olan alanlar sunduğu ölçüde, kamuoyunun oluşumunu belirleyen bir nitelik kazanmasından kaynaklanmaktadır” (Yalman, 2002: 7-8). Muhalif ama hegemonik tanımı merkez-çevre yaklaşımı ve güçlü devlet kavramsallaştırması için yapılmış olsa da rekabetçi otoriterlik yaklaşımı için de pekâlâ geçerlidir. Çünkü, kapitalist ilişkilerin yolsuzlukla ve klientalist bağlarla yayıldığını ve merkezdeki kurumların otoriterliğinin Türkiye’de siyasal ve sosyal hayatı baskı altında tuttuğuna işaret ederken, bu yaklaşımlar muhalif ve eleştirel bir tutum almaktadır. Ancak diğer yandan, demokratik mücadelenin elitlerin yarışı ve kurumların dışında yer alan ‘halk’a yayılmasını engellemek, sınıf çatışmasını törpülemek ve kapitalist sömürüyü görünmez kılmak açısından da hegemonik olarak adlandırılabilir siyasi bir işleve sahiptir.

Bu çalışma söz konusu muhalif ama hegemonik yaklaşımların hangi metodoloji aracılığıyla Türkiye siyasetini yorumladıklarının eleştirisi ile sınırlandırılacaktır. Metodolojileri tarih dışı ayrımlara yaslandığı için Türkiye siyasetini transandantal kategorilerin ilişkileri üzerinden analiz ederler. Bu analizlere alternatif bir Türkiye siyaseti tartışması bu metnin sınırları dışında kalsa da kısaca alternatif metodolojinin sosyal bütünlük içerisinde kategorilerin birbirleriyle ilişkili tarihsel biçimler olarak ele alınması ile kurulabileceği söylenebilir. Ekonomik-siyasal ve devlet-sivil toplum ikiliklerinin ideal bir şekilde kurulmasından ziyade, bu kategorilerin topluma içkin bir ilişkisellekle tartışılması gerekir. Bu çerçevede Marksist bir metodoloji bu kategorilerin ve onların aldığı biçimlerin herhangi bir ideale ya da öze yaslanmadan analiz edilmesi imkânını sağlamaktadır. Ancak

alternatifin detaylı bir sunumu çalışmanın sınırlarını aşacağı için, buradaki eleştiriden ayrı bir metinde ele alınması gerekmektedir.

Metin iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, muhalif ama hegemonik yaklaşımların ideal Batı kapitalizminin aksine kapitalist ilişkilerin ajanı olarak burjuvazinin eksik olduğu ve bunun sebebinin de devletin ekonomi üzerindeki kontrolü olduğu iddiaları tartışılmaktadır. İdealden olandan sapma sebebiyle klientalizm ve patronajın Türkiye kapitalizminin istisnai karakteri olduğunu varsayılmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, siyasal ile ekonomik arasına koydukları ontolojik yaklaşımların devlete fetiş bir karakter atfetmeleri ve kapitalizmi depolitize etmeleri üzerinden eleştirilmiştir.

İkinci bölümde ise, muhalif ama hegemonik yaklaşımların Türkiye demokrasisinin ideal Batı demokrasinden sapmış olduğuna dair analizleri eleştirilmektedir. Bu yaklaşımlara göre devlet ile sivil toplumun ontolojik farkı ve bu farkı güvence altına alan burjuvazinin varlığı ile tanımlanan idealin aksine bu ayrımın gerçekleşmediği Türkiye vakası demokratik bir siyasal yapıya ulaşamamıştır. Çünkü demokratik siyasal yapı çevreden yükselen burjuvazinin adil bir biçimde seçilerek yönetilme şartı ile tanımlanır. Demokratik siyasetin prosedürel ve kurumsal bir sürece indirgenmesinin doğal sonucu, AKP'nin 'ilk döneminde' Türkiye'yi demokratikleştireceği varsayımına yol açmıştır. İkinci bölümde demokratik siyaset ve otoriterlik varsayımları üzerinden muhalif ama hegemonik yaklaşımların siyaseti kitlesiz kılmaları ve demokrasi tanımını kısıtlı bir çerçeveye hapsedmeleri eleştirilmiştir.

Türkiye Kapitalizminin İstisnailiği

Türkiye siyasetinde burjuvazinin toplumsal ilişkileri dönüştüren bir özne olamayışına dair tartışmaların ilk problemi kapitalizmin ekonomik olan ve siyasal olanın birbirinden ayrıldığı bir ideal durum olarak tanımlanmasıdır. Batı Avrupa'da kapitalizmin burjuvazinin müdahalesi ile yaratılan bu ayrım üzerinde ortaya çıktığına dayanan bu argüman, Türkiye vakasında devletin ekonomik alan üzerindeki gücü dolayısıyla bağımsız bir burjuvazinin ortaya çıkamadığını ve bu nedenle kapitalizmin istisnai olduğunu iddia eder. Batı kapitalizminden ayrılmaya göre tanımlanan istisnailik hem Osmanlı İmparatorluğu'nun geç döneminde hem de Cumhuriyet'in farklı gelişim evrelerinde süreklilik arz etmektedir. Böylelikle yolsuzluk, patronaj ve klientalizm gibi kapitalizme içkin toplumsal ekonomik ve siyasal ilişkiler patrimonyalizm ve ahabap-çavuş (*cronism*) gibi sıfatlarla birlikte istisnai kapitalizme özgüymüş gibi sunulur. Ancak bu şekilde kavramsallaştırıldığında,

bu ilişki biçimlerinin kapitalizme dışsal değil ona içkin ilişkiler olduğu gözden kaçmaktadır.

Muhalef ama hegemonik yaklaşımların kapitalizm çerçevesinde üç problemi vardır. Bunlar tarih dışı bir kapitalizm yorumu, devlet-kapitalizm ikiliği ve kapitalizmin sömürsüz zenginleşme olarak görülmesidir. Üç problemin tartışılması amacıyla ilk olarak süreklilik gösteren literatürün Batı Avrupa ideal vakasına transandantal bakışı ele alınacaktır. İkinci olarak, muhalif ama hegemonik yaklaşımların Türkiye kapitalizmini fetiş karakter kazandırılmış bir devlet kategorisiyle zıtlık içerisinde ele almalarının yarattığı sonuçlar tartışılacaktır.

Batı Avrupa Kapitalizminin İdealize Edilmesi

Kapitalist üretim ilişkilerini kendinden önce gelen üretim ilişkilerinden farklı kılan nokta siyasal ilişkiler ile ekonomik ilişkilerin birbirinden ayrılması ve bu nedenle üretim, bölüşüm ve tüketim gibi ekonomik ilişkilerin siyasal kurum ve süreçler tarafından kontrol edilmemesidir (Burnham, 2014; Wood, 2000: 28). Bu farkın en bariz örneği üretim sırasında artı değere ekonomi dışı bir zor ile el koyulmamasıdır. Köle sahibi, devlet ya da derebeyleri gibi siyasal kurumlar ‘özgür’ işçileri genel olarak çalışmaya ya da spesifik olarak belli bir kurum ya da kişi için çalışmaya zorlamazlar. İşçi kendi ‘özgür’ iradesiyle çalışır ve salt ekonomik olarak görülen barışçıl ve eşit bir üretim ilişkisi içerisinde ürettiği artı değere el konulur. Bu nedenle kapitalist ilişkiler rasyonel bir temele sahip ve politik baskıdan kurtulmuş bir biçime sahip olurlar.

Muhalef ama hegemonik yaklaşımlar kapitalist ilişkilerin neden siyasetten bağımsız ekonomik ilişkiler biçimini aldığını ve bu biçimin etkilerini tartışmak yerine, bu tarihsel ayrımı ideal bir tip gibi ele almaktadır. Sadece görünen formun tartışmasının yapılması ve kapitalizmin kökenindeki girift sosyo-politik etkileri (değer formunun, özgür emeğin ve sermayenin değerlendirilmesinin *genelleşmesi*) görmezden gelinmesi yoluyla kapitalist ilişkiler siyasetten bağımsızmış gibi kabul edilir (Burnham, 2014; Yalman, 2009: 342). Siyasetten bağımsız bir kapitalizm tanımı sınıf çatışması, devletin işlevi, ideolojik normalleştirme, sessiz zorlama (*mute compulsion*) ve sömürü mekanizması üzerine olan tartışmaları dışlar. Kapitalizmin depolitizasyonu, Türkiye’de süreklilik gösteren yaklaşımlarla Soğuk Savaş sırasındaki Amerikan siyaset bilimi geleneğinin ortak noktasıdır. Amerikan siyaset bilimi geleneğinin temelinde yatan Modernleşme Kuramı, kapitalizmi Sovyet deneyimi ve sosyalizm tehlikesine karşı tanımlama çabası içindedir (Gilman, 2003: 57). Modernleşme kuramının lineer tarih yaklaşımına göre

kapitalizmin gelişimi ile kalkınma arasında paralellikler vardır ve kalkınmamış gelişmemiş ülkelere kapitalizm bir gelişme yolu olarak sunulur ABD hegemonyasına katkıda bulunmayı sağlar. Bu amaçla kapitalizmin eşitsizlik yaratan politik yönü görünmez kılınır ve zenginleşme, modernleşme ve kapitalizm arasında bir bağ kurulur (Gilman, 2003: 156, 185, 201). Böylelikle kapitalizmin doğmuş olduğu Batı'dan yayılması dünyanın geri kalanına da modernlik ve zenginleşme getirecektir, elbette eğer doğru yol olan ABD vakası örnek alınır.

Söz konusu misyon ve onun altında yatan ideal kapitalizm tanımının Türkiye'deki merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik gibi yaklaşımlar üzerindeki etkisi açıktır.⁵ Bu yaklaşımlar açısından da kapitalist ilişkiler Batı Avrupa'da içsel ve zorunlu nedenlerden oluşmuş ve buradan dünyanın geri kalanına yayılmıştır. Ancak bu yayılma esnasında doğru yolun takip edilmediği vakalarda kapitalizmin zenginleşme ve modernleşme arasındaki bağ zayıflamıştır. Muhafazakar ama hegemonik yaklaşımlar için Türkiye vakasının istisnailiği burada yatar: Yapısal koşulların farklılığı sadece kapitalizmin doğuşu sürecini etkilememiş, aynı zamanda Osmanlı ile onun mirasçısı Türkiye vakalarının kapitalizmi çarpık ve istisnai olarak deneyimlemesine yol açmıştır (Ahmad, 2002; Buğra, 1994; Esen vd., 2023; Heper, 2015; Keyder, 2010; Mardin, 2016b; Özbudun, 2013; Taş, 2015).

Metin Heper'e (2015: 27-37) göre derece farkları ve ontolojik farklar tarihsel süreçteki ayrımları açıklar. Fransa ve İngiltere arasındaki tarihsel ayrım benzer patikalar arasındaki yoğunluk farklılaşması anlamındaki derece farkı iken, Osmanlı her ikisine göre ontolojik bir farka sahiptir. Bu sebeple de Osmanlı ve Türkiye vakalarında siyasal ve ekonomik olan arasındaki ilişki ideal olan örneklerden farklı sonuçlar göstermiştir. Avrupa vakasında siyasal ile ekonomik olanın ayrılması merkezi otorite ile toplumsal aktörler arasındaki ilişkinin niteliğinden kaynaklanır. Merkezi otoritenin güçsüzlüğü, çevredeki siyasi aktörlerin, özellikle burjuvazinin, siyasal ve ekonomik güçlerini koruyabilmelerini sağlamıştır (Heper, 2015: 37). Batı Avrupa örneklerinde mutlak aşkinci yani bütün topluma karşı kendi öncel çıkarlarını ileri süren bir devlet ortaya çıkmamıştır. Devletin toplum üzerinde bu şekilde baskı kuramaması sayesinde burjuvazi ve onların girişimci eylemleri kendilerine yer bulabilmiştir. Hatta çeşitli tarihsel dönemlerde izlediği farklı politikalarla devlet bu girişimciliği desteklemiştir (Heper, 2015: 169). Burjuvaların gücü Batı Avrupa'da kapitalizmin doğmasını sağlarken, Türkiye'de bağımsız bir burjuvazinin yokluğu ona istisnai bir karakter verir.

Şerif Mardin de benzer bir şekilde ideal vaka ve onun içsel niteliklerine referans verir. Ancak Heper'in aksine burjuvazinin güçlenişi devlet-toplum ilişkisinden ziyade feodal toplumsal ilişkilerden kaynaklanır (Mardin, 2016a: 10). Feodalizmin parçalı siyasal yapısı nedeniyle kilise, yerel feodal beyler ve özgür şehirler gibi farklı güç odakları oluşmuş ve bunlar merkezi iktidarın çevre üzerinde mutlak bir hakimiyet elde etmesini engellemişlerdir. Çevrenin en önemli kurumu kent yaşamını ifade eden *civitas* (Lat.) sözcüğünden türeyen ve özgür kentlerin feodal siyasal yapıdaki hak ve imtiyazlarını vurgulayan sivil toplum olmuştur (Mardin, 2016a: 9-11). Sivil toplumda yaşayan kentliler, başka bir ifadeyle kentsoylu burjuvalar, kendi uğraşlarını ifa edebilecekleri özerk bir alan elde etmişlerdir. Sivil toplumdaki girişimcilikleri yani ticari ve düşünsel aktiviteleri sadece merkez karşısındaki güçlerini ifade etmemiş, aynı zamanda kapitalizmin gelişiminde de rol oynamıştır.

İster devletin niteliğinden isterse de feodal toplumsal ilişkilerden kaynaklansın, kapitalizmin doğuşu Batı'da burjuvazinin ortaya çıkışına bağlı olarak kabul edilmiştir. Burjuvazi bir sınıf olarak sadece iktisadi ilişkilerin değil aynı zamanda siyasi hakların da taşıyıcı öznesi olarak görüldüğü için devletin karşısındaki özerk alanı sadece kapitalizmin değil demokrasinin de gelişiminin de sebebi olarak görülmüştür. Gelecek bölümde demokrasi kavramını tartışırken üzerinde duracağımız gibi demokrasi de devlete karşı özerk siyasal alan yaratılmasından kaynaklanır. Kapitalizm ve demokrasi arasındaki bu bağ, kapitalizmin sömürü ve şiddetini saklamaya ve onu ahlaki bir *iyi* olan demokratik siyasetle bağlantılı olarak tanımlamaya yarar. Bu analizler, diğer yandan da hem burjuvaziye hem de merkezi otoriteye siyasi haklar konusunda baskı yapan halk ayaklanmalarını tamamiyle görmezden gelmektedir. Böylelikle bu yaklaşımlar aşamacı tarih fikrine yasalanarak bütün toplumsal çatışma ve mücadeleleri yok sayarak homojen ve evrensel bir öznenin varlığına dayanır. Bu özne ile bağlantılı olarak, diğer yandan, burjuvaziye ötsel bir misyon atfedilmektedir – siyaseten özgürleştirici ve liberal değerlerin koruyucu olma misyonu. Bu iki sebep nedeniyle muhalif ama hegemonik yaklaşımlar tarih dışı bir özcülükle maluldür. Özcü kapitalizm, ideal burjuvaziye atfedilen bu tarih dışı yani Batı'da da varlığı müphem özün üzerinde yükselir. Türkiye vakası bu tarih dışı kurguya dayanarak analiz edilir (benzer eleştiriler için bkz. Dinler, 2003: 27; Güngen ve Erten, 2005: 7; Yalman, 2009: 25). İdeal kapitalizm analizi, aynı Modernleşme Okulu gibi, Weberci bir kapitalizm okumasına dayanır.

Weberci kapitalizm anlatısı iki açıdan problemlidir. İlk olarak Weber için kapitalizm doğal bir davranış olan kâr amacı gütmeye biçimindeki rasyonel

ekonomik eylemin sonucudur (Teschke, 2005: 10). Bu eylemi doğal kılması yoluyla Weber, bütün ticari aktiviteleri kapitalizmle bağlantılandırabilmiştir. Böylelikle sermaye birikimi ya da değer formu gibi kapitalizme özgü olan ve kâr ile zenginlikten farklı olan biçimler görmezden gelindiği için kapitalizm Batı toplumunun tarihsel bir ereği olur. İkinci sorun da bu ereksellikte yatmaktadır. Wood'un (2000: 147) ifade ettiği üzere, Weber için kapitalizmin nüveleri antik çağlardan bugüne *Batı toplumunda* bulunmaktadır. Antik Yunan'daki ticaret ilişkileri kapitalizmin özünde yer alır ve bunun gelişmesine çeşitli toplumsal ve siyasal müdahaleler engel olmuştur. Kapitalizmin önündeki engellerin kalkmasını feodalitenin özgür kentlerinde siyasal ve hukuksal özgürlüğüne kavuşmuş olan burjuvazi sağlamıştır (Wood, 2000: 154). Yani Weber için rasyonel ekonomik eylem kapasitesi burjuvaziye özgüdür. Sonuç olarak Weberci kapitalizm anlatısı hem Batı'nın özünden kaynaklanması sebebiyle Batı-merkezci hem de lineer bir ilerleme ve erekselliğe dayanması nedeniyle de tarih dışı bir anlatıya sahip olur (Wood, 2000: 146). Bu ideallik diğer coğrafyaların deneyimlerinin çeşitliliğini yok saymanın ötesinde Batı'da farklı kapitalistleşme deneyimlerini de görmezden gelir (bkz. Teschke, 2005). Söz konusu körlük merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları tarafından miras alınmıştır.

Türkiye'de Devlet-Burjuva İlişkilerinin Çarpık Karakteri

Muhalf ama hegemonik yaklaşımlar için Türkiye kapitalizminin analizi burjuvazinin eylemleri tarafından yaratılan ideal bir kapitalizm kategorisinden yola çıkarak yapılmaktadır (Düzgün, 2012: 125). Merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları Türkiye kapitalizminin halini bir sınıf olarak burjuvazinin yokluğunun sonuçları üzerinden tartışmaktadır. Burjuvazinin bir sınıf olarak kendini var edemeyişi güçlü devletin baskısıyla açıklanır. Böylelikle devlet ile burjuvazi arasındaki ilişkinin sonucunda çelişen çıkarları güden aktörler arasında asimetrik bir ikilik oluşur (Yalman, 2009: 342). Bu durum muhالف ama hegemonik yaklaşımların temelinde yatan problemlerin ikincisini oluşturur: Devletin tarih dışı bir şekilde fetişleştirilmesi.

Devlet-burjuvazi ikiliğini kurarken hem merkez-çevre hem de rekabetçi otoriterlik yaklaşımları devleti verili bir aktör olarak alırlar ve ona bir rasyonalite ve irade atfedeler. Ampirik bir düzeyde, devlet meşru bir biçimde kullanabildiği 'zor'uyla ve bürokratik aygıtları ve kişileriyle bir 'şey' gibi gözükür. Bu ampirik varlık, kendinden menkul bir şekilde, kendi varlığını devam ettirecek strateji ve çıkarlara sahip olup, iradesi aracılığıyla bunları dayatma kudretine sahiptir. Kendine ait çıkarlarının olması ve bu

çıkarların aracılığıyla farklı toplumsal gruplarla çatışması ya da uzlaşması devleti toplumun dışına yerleştirir. Böylelikle burjuvazi ve devlet arasında kurulan ikilik aslında toplum ve devlet arasındaki ikiliğin uzantısı olur. Ampirik düzeyle ile sınırlı kalındığı sürece devletin siyasal ve toplumsal ilişkilerin ötesinde topluma dışsal ve hatta karşıt bir iradeye sahipmiş gibi gözükmesi bir dereceye kadar gerçekmiş gibi görünür (Clarke, 1991: 185-6; Corrigan, vd. 1980: 12-13; Poulantzas, 2000: 12). Devlet yapısal ve tarihsel bir süreç olarak ele alındığında, yani devlet kavramının kendisi verili kabul edilmeyip sorgulandığında, bu görünümün aslında fetiş bir karaktere sahip olduğu açığa çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle toplumsal ilişkilerin sonucunda devletin tarihsel olarak aldığı bir biçim, tarihsel ve toplumsal boyutlarından soyutlanmakta ve devletin genel karakteri olarak sunulmaktadır. Devletin fetişleştirilmesi, Türkiye toplumsal düzeninin analizinde devletin ve sınıfların karşılıklı birbirlerini kuran ilişkiselliğini ıskalamaya yol açar (Yalman, 2009). Fetiş devlet bir yandan merkez-çevre yaklaşımlarında güçlü devlet geleneğine diğer yandan da rekabetçi otoriterlik yaklaşımlarında analiz dışında kalan ama verili kabul edilen bir 'gölge fenomene' dönüşse de bu yaklaşımların kapitalizm analizini benzer bir şekilde etkilemektedir. Bu nedenle devletin bir analiz nesnesi olarak nasıl anlaşıldığı Türkiye kapitalizminin nasıl kavramsallaştırılacağına bir üst belirleyendir.

Merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları için Türkiye kapitalizminin istisnailiği Osmanlı'dan miras alınan patrimonyal ve güçlü devletin bir sonucudur. Klasik Osmanlı mülkiyet düzeninde, üretim araçlarının en önemlisi olan toprak Sultan'ın mülkiyetindedir (Mardin, 2015a: 110; 2016b: 43). Bu sayede Sultan ekonomik aktiviteleri kontrol eder ve zenginliğe el koyar. Sultan'ın çıkarları ve istekleri toplumdaki diğer güçlerden üstündür. Bu Heper'in (2015: 238) aşkın devlet tanımına örnektir. Aşkınlık, Sultan'ın toplumun dışında ve ondan üstün bir yerde konumlandığını vurgular. Devlet toplumda gerçekleşen bütün süreçlerin mutlak belirleyendir. Bunun sonucu olarak Türkiye kapitalizmi her zaman kendinden menkul güçlü bir merkezi otorite aracılığıyla tanımlanmıştır. Bu iki anlama gelir. Bir yandan kapitalizmin ana aktörü olan burjuvazi ve devlet, yani merkez, eliyle yaratılmıştır ve varlık koşulu merkeze bağlıdır (Ahmad, 2002: 43-46; Buğra, 1994: 36 vd.; Keyder, 2010: 82). Diğer yandan ise kapitalizmin gelişimi, küresel birikim rejimiyle bağlantılı olarak farklı ekonomik yönetim biçimlerinin uyarlanması burjuvazinin değil, devletin çıkar ve istekleriyle gerçekleştirmiştir (bkz. Heper, 2015: 172-5). Bu nedenle burjuvazinin dönüşümü ya da sermaye birikimi de devletin çıkar ve isteklerine bağlıdır.

Türkiye kapitalizminin fetişleştirilmiş bir devlet aracılığıyla tanımlanması iki noktada problem yaratmaktadır. İlk problem tarihseldir. Devlet geleneğinin Osmanlı klasik düzeninden günümüze kadar gösterdiği süreklilik iddiası devletin tarihsel süreç içerisinde aldığı biçimsel değişiklikleri görmezden gelmektedir. Örneğin modernleşme ve kapitalistleşme sürecinde devletin yeni aldığı sınıf-tarafsız gayrişahsi biçimin yarattığı büyük kopuş bu anlatılarda önemsiz hale gelir. Yukarıda alıntılanan Klasik Osmanlı düzenindeki Sultan fetiş devletin süreklilik gösteren bir mantığı olarak kavranır. Çünkü muhalif ama hegemonik yaklaşımlar kişiselleştirmiş devlet iktidarı ile gayrişahsileşmiş iktidar arasındaki ayrımı tamamen görmezden gelmektedir. Osmanlı klasik düzeninin bozulmasının, kapitalist ilişkilerin yaygınlaşmasının ve Cumhuriyet'in ilanından sonra da devlet aynı patrimonyal karakterini ve onun ekonomik ve siyasi sonuçlarını sürdürmüştür (Heper, 1991: 13; Mardin, 2016b: 38; Özbudun, 2013: 6 vd.; Tachau, 2002: 39). Hatta bu süreklilik bu devletin temsilcileri olan bürokrasinin siyasi gücünün 2000'li yıllardaki çöküşüyle son bulmamış ve AKP'nin merkezdeki aktör olarak yerini almasıyla patrimonyal kapitalizm devam etmiştir (Esen vd., 2023: 50).

Fetiş karaktere sahip devletin neden olduğu ikinci problem ise devletin toplum üzerindeki kudreti ile ilgilidir. Devlet sınıfsal ilişkilere dışsallaştırılırken aynı zamanda küresel kapitalimin dönüşümlerinden de bağımsız bir varlık haline gelir. Küresel kapitalist ilişkiler ve sermaye akışlarının devlet üzerinde çizdiği sınırlar ve bu yapısal koşulların sınıfsal ilişkilere yansıması tamamen göz ardı edilmektedir (Bedirhanoğlu, 2021; Dinler, 2003; Yalman, 2009). Böylelikle burjuvazinin küresel koşullara verdiği tepkiler ve devlet mekanizmasından beklentileri gibi sınıfsal ilişkiler devletin kendi çıkarları ve isteklerine yorulmaktadır.

Türkiye kapitalizmi analizinin bir yönü güçlü devlet geleneğinin iken, diğer yönü yine tarihselliğinden soyutlanmış güçsüz burjuvazidir. Çünkü güçlü merkez, merkez dışındaki elitlerin siyasi ve ekonomik açıdan güçlenmesini önlemiştir. İdeal addedilen Batı'nın aksine Osmanlı'da çevrenin yönetsel ve siyasal güç veya özerklik elde edebileceği bir sivil toplum ortaya çıkmamıştır (Mardin, 2016b: 29, 38). Böylelikle burjuvazi ticari ve üretim faaliyetlerinde bulunamamış, sermaye biriktirememiş ve içsel olarak haiz olduğu kapitalist ilişkileri geliştirememiştir (Heper, 1991: 14; 2015: 169; krş. Düzgün, 2012: 128-9). Mardin'in ifadesiyle: "Fazla zenginleşen hükümet memurlarının servetine el konurdu. (...) Zenginleşme olanakları en çok olan memurların hiçbir zaman fazla malları birikemezdi, çünkü bunlar -prensipten itibaren- mücevherleri ile birlikte, sahipleri öldüğü zaman devlete kalırdı"

(Mardin, 2015b: 49-50). Osmanlı eşrafı merkezin bu gücü nedeniyle yatırım yapma, risk alma ve sermaye biriktirme gibi burjuvaziye özgü davranış kalıplarını geliştirememiştir (Heper, 2015: 80). Sonuç olarak kapitalizm Osmanlı'nın toplumsal ve siyasal yapısına yabancı kalmıştır. Bu durum da muhalif ama hegemonik yaklaşımların kapitalizm kavramsallaştırmalarının üçüncü problemine işaret eder. Üçüncü problem kapitalizmin sömürüden arındırılmış bir zenginleşme aracı olarak kurgulanmasıdır. Bunun sonucunda burjuvazinin güçsüz kaldığı vakalarda, kapitalizm istisnai olarak çarpık ve eşitsiz bir 'zenginleşmeye' neden olduğu iddia edilir.

Türkiye istisnasında burjuvazinin güçsüzlüğü onun ekonomik birikimi amaçlamasından ziyade siyasi güç ve rant elde etmeye çabalamasına yol açmıştır (Mardin, 2016b: 41; Yalçın-Mousseau, 2006: 299). Daha Osmanlı döneminden itibaren eşraf ve burjuvazi siyasi güç ve rant aracılığıyla elde ettiği imtiyazlarla zenginleşmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle burjuvazinin ana pratiği Türkiye örneğinde klientalizm ve patronaj olmuştur. Böylelikle Türkiye kapitalizmi de Batı'daki ekonomik ilişkiler ve birikimin aksine siyasal bir bağımlılıkla tanımlanmıştır (Mardin, 2016b: 53-54; krş. Yalman, 2009: 25). Elbette Türkiye kapitalizmine ilişkin bu yorumlarda eleştirilen nokta patronaj ağları ve klientalizmin Türkiye'ye yabancı olduğu ya da bu örüntülerin öneminin abartıldığına dair değildir. Hegemonik yaklaşımların patronaj ve klientalizme dair yorumlarının eleştirisi söz konusu örüntülerin kapitalizmde yer almadığı ve Türkiye vakasının spesifikliğinin bir ürünü olmalarıdır. Halbuki bu örüntüler kapitalizmde dışsal değildir. Patronaj ilişkileri sermaye birikim sürecine içkindir ve devlet-sınıf ilişkileri kendi kendine sermaye birikimi sağlayan burjuvazi imgesine yaslanarak anlaşılamaz. Diğer bir deyişle, Türkiye'deki bu örüntüler onun istisnailiğinden kaynaklanmaz ve kapitalizmin kendisiyle de bağlantılıdır. Kapitalizm ve bu örüntüler arasındaki bağlantıyı görmezden geldikleri için, bu yaklaşımlar, Türkiye'nin ideal kapitalizme yaklaştığını düşündükleri dönemlerde bu örüntülerin son bulmasını beklemişlerdir.

1980'lerin başındaki neoliberalleşme süreci ve 2000'lerin başında İslami burjuvazinin yükselişi ideal kapitalizme yaklaşılabilecek ve böylelikle bu örüntülerin son bulacağı dönemler olarak yorumlanmıştır. Neoliberalleşme süreci Türkiye'de 1980 askeri darbesi ve onu takip eden ANAP iktidarı ile ortaya çıkmıştır. Yapısal uyum programlarında maddileşen neoliberalleşmenin birbiriyle bağlantılı iki hedef aracılığıyla Türkiye'yi ideal kapitalizme yaklaştıracığı düşünülmüştür. Bir yandan devletin baskısından kurtarılmış bir piyasanın kendi işleyişine bırakılması ve diğer yandan ise

uluslararası kapitalist sisteme entegrasyonun sonucunda Türkiye vakasına özgü örüntülerin son bulacağı ve kapitalizmin zenginlik ve refah getireceği iddia edilmiştir (benzer eleştiriler için bkz. Dinler, 2004: 58; Yalman, 2009: 4-6, 254). ANAP'ın teknokratik yani siyasal antagonizmadan kopmuş gibi gözüken yönetim biçimi; finansallaşma, özelleştirme ve piyasalaştırma (deregülasyon) üçlüsünden oluşan neoliberalleşme çabası ve merkeze karşı güçsüz kalmış olan burjuvaziye ve muhafazakârlara yaslanması Türkiye kapitalizmi açısından büyük bir kopuş olarak yorumlanmıştır (Göle, 1997: 47; Gümüşçü ve Sert, 2009: 963; Ercan ve Öniş, 2001: 110; Ergüder, 1991: 160; Kalaycıoğlu, 2002: 45-6; Öncü ve Gökçe, 1991: 99; Tachau, 2002: 42). Ancak 1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'larda ekonomik krizlerin ve yolsuzluğun yaygınlaşması, hegemonik yaklaşımlarının sözde ideal kapitalizme yaklaşma çabalarının patronaj ağları ve klientalizmi bitireceğine dair naif inançlarının gerçekçi olmadığını göstermiştir (Ergüder, 1991: 161; Kalaycıoğlu, 2002: 56; krş. Yalman, 2009: 273-4).

Bu naif inanca dair ikinci örnek ise MÜSİAD'ın ve AKP iktidarının patronaj ve klientalizm örüntülerine son vereceğidir. Anadolu burjuvazisinin çatı örgütü olup İstanbul burjuvazisinin kurumu TÜSİAD'ı devlet imkanları ile sermaye birikimi yaptığı için eleştiren MÜSİAD demokratikleşme ve küresel kapitalist sisteme entegrasyon yolunda aranan özne olarak görülmüştür. AKP'nin bu inanca katkısı ise partinin MÜSİAD ve uluslararası kapitalizmin kurumlarıyla olan bağıdır. Özellikle uluslararası kapitalizmin kurumları (örneğin AB ve IMF gibi) ile olan bağın, güçlü merkezin tehdit algısına karşı kaldıraç işlevi göreceği ve böylelikle kapitalist "reformun" gerçekleşeceği umulmaktadır. Öyleyse bu ikinci fırsatı kavramsallaştırırken, küresel kapitalist sistemde önemli rol oynayan kurumlara Türkiye kapitalizminin ideale yaklaştırılmasında ve patronaj ile klientalizmin son bulmasında önemli bir rol atfedilir (krş. Savran, 2006: 54).

2010'lardan sonra gittikçe belirginleşen patronaj ve klientalizm ile küresel kapitalizme entegrasyon konusunda yaşanan problemler muhalif ama hegemonik yaklaşımların naif inançlarının çözülmesine yol açmıştır. ANAP örneğindeki gibi yakın sermaye gruplarıyla kurulan ilişkilerin patronaj ve klientalizm biçimini alması yolsuzluk örneklerini oluştururken (Esen ve Gümüşçü, 2021: 1076), AB ile yaşanan sorunlar ve para politikasında ana akım neo-klasik iktisada alternatif arayışları entegrasyon sorunlarına yol açar. Öyleyse, hegemonik yaklaşımlar açısından Türkiye'de kapitalizmin yaygınlaşmasında olduğu gibi, neoliberal dönemde de devlet eliyle burjuvalar yaratılmış ve bu burjuvalar özgür bir biçimde rasyonel ekonomik

ilişkilerin peşinde koşmak yerine devletle ilişkili hale gelmişlerdir (Taş, 2015: 785-786). Sermaye birikim süreçleri siyasal ilişkilere dışsal olarak konumlandırıldığında patronaj ilişkilerin ve klientalist örüntülerin ekonomik ilişkilerin siyasetle ile kirlenmesi olarak görülmesine yol açar. Ancak, sermaye birikim süreçleri siyasal iktidardan bağımsız değildir ve hatta tam tersine sermaye birikim döngüsünün hızlandırılması siyasal iktidara ihtiyaç duyar. Dolayısıyla, sermaye birikim rejimi ile siyasal iktidar arasındaki ilişkiyi dışsalılık şeklinde değil birbirini karşılıklı olarak yeniden üreten olgular olarak anladığımız zaman otoriterleşme ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi anlamlı kılacak araçlara ulaşabiliriz.

Bu yaklaşımların ideal kapitalizmin yolsuzluk örüntülerinden azade olduğuna dair naif inançları neoliberalleşme sürecinin küresel çapta ekonomik olanı siyasal olandan koparacağına dair teorik iddiadan kaynaklanır. Neoliberalizmin Keynesyen refah devletinin eleştirisi ve piyasanın devlet güdümünden kurtarılmasına ilişkin ideolojik sunumu ekonomik ile siyasal arasındaki ontolojik ayrımı yeniden üretmeyi amaçlamaktadır. Neoliberal kurguda ekonomik kararlar devletin siyasi kararlarından bağımsızmış gibi sunulur. Her ne kadar bu bağımsızlık uzmanlık ve teknokrasi referanslarını içerse de aslında ekonomik kararların başka bir biçimde politizasyonudur. Çünkü siyasi kararlardan bağımsızlık belli toplumsal grupların ekonomik karar alma mekanizmalarından dışlanması ve bu sayede yönetsel ve ekonomik krizlerin engellenmesi ve aşılabilmesi anlamına gelmektedir (Bruff, 2014: 121; Burnham, 2014: 194-198; Tansel, 2017: 1-2). Neoliberalizm bu anlamda ekonomik olanın siyasal olandan ayrılması değil, ikisi arasındaki bağlantının yeniden kurgulanmasıdır. Diğer bir deyişle, neoliberalleşme sürecinin kendisi siyasal olandan bağımsız olmaktan öte ekonomik ilişkilerin ideolojik olarak güçlendirilmiş bir sınıf tahakkümüyle biçimlendirilmesidir.

Hegemonik yaklaşımlardaki bu sorun neoliberalizmin temelinde yatan teorik iddiaların politik mahiyetini görmezden gelmekten kaynaklanmaktadır. Merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları neoliberalizme dair ana akım söylemleri içselleştirmiş ve bu politikaların sınıf-tarafli varsayımlarının politik veçhelerini yok saymışlardır. Her ne kadar neoliberal pratikler sınıfsal ilişkilerin bir sonucu olarak tarihsel süreçte ve farklı siyasal ve toplumsal ilişkiler ile değişse de (Peck, 2010: 7 vd.) sınıf tahakkümü onun genel çerçevesini oluşturur. Bu sınıf tahakkümü, neoliberalizmin güçlü bir devlet tarafından düzenlenen piyasanın öncülüğünde ilişkilerin ve kurumların sermaye lehine dönüşümü anlamına gelir (bkz. Gamble, 2006). Neoliberalleşme siyasal ve ekonomik olan arasındaki ayrımın devlet eliyle

pekiştirilmesidir. Benzer bir şekilde, Türkiye’de neoliberalleşme süreci yapısal reformlar aracılığıyla devlet eliyle yönetildiğinde bile hegemonik yaklaşımlar süreci eleştirmez. Bu yaklaşımlar için eleştiri neoliberalleşmenin kendisine değil, devlet müdahalesinin neoliberal ortodokside sapmasıdır. Bu nedenle örneğin AKP’nin seçimleri kazanmak ve gücü elinde tutabilmek amacıyla merkez bankası bağımsızlığının ihlaline, yolsuzluğa, patronaj ilişkilerine ve klientalizme başvurusu ideal kapitalizmden ve doğal olarak onun refah yaratıcı potansiyelinde sapma olarak gözüktür (Esen vd., 2023). Ancak buna karşılık, neoliberalleşme sürecinde emek süreçlerinde artan sömürü ve güvencesizlik ise kapitalist zenginleşmeye ve ekonomik rasyonel eylemlerin gerekliliğine uygundur.

Neoliberalizmin siyasal olanla ilişki düşünüldüğü zaman Batı vakasını özgül kıldığı söylenen burjuvazinin davranış örüntüleri ve ekonomik olanın bağımsızlığının gerçek dışı bir kurmaca olduğu açığa çıkar. Bu nedenle Türkiye kapitalizminin analizi aslında dünya siyaset sahnesinde hiç var olmamış bir burjuvazinin ve sömürüden arındırılmış bir kapitalizmin beyhude bir arayışı olmaktadır. Türkiye kapitalizminin özgül yanlarını siyasal ve toplumsal ilişkiler bağlamında kavramsallaştırmak yerine hegemonik yaklaşımlar tarihsiz ve idealist bir anlatı yaratırlar. Dolayısıyla, merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları Türkiye kapitalizminin istisnai karakterini burjuvazinin güçsüzlüğünde bulurlar. Bu eksikliği bulmalarının kökeninde kapitalizmi siyasal olan ile ekonomik olan arasındaki ontolojik ayrım üzerinden kurgulamaları yatmaktadır. Muhalif ama hegemonik yaklaşımlar bu ayrımın olduğunu düşündükleri Batı vakasını ideal kılarken, bu ideale göre bir Türkiye kapitalizmi değerlendirmesi yaparlar.

Bu yaklaşımlar, Türkiye’de burjuvazinin eksikliğin sadece kapitalizmin değil, aynı zamanda demokrasinin de istisnai bir karaktere sahip olmasında rol oynadığını savunurlar. İdeal Batı vakasına bakılarak keşfedilen burjuvazi, çevreden yükselen özneler olarak merkezin gücüne karşı demokratikleşme sürecini gerçekleştirebilir. Gelecek bölümde, burjuvazi-demokrasi ilişkisini otoriterlik teması çerçevesinde ele alıp, hegemonik yaklaşımların Türkiye demokrasisinin istisnai karakterini nasıl vurguladıklarını tartışacağız.

İdealize Edilmiş Demokratik Siyaset ve Türkiye Vakası

Burjuvaziye atfedilmiş iki tarih dışı rolden ilki burjuvazinin bir sınıf olarak ekonomik rasyonel eylemi siyasal keyfi eylemden ayırıp kapitalizmin ideal bir şekilde pratik edilebilmesini sağlayan özne olduğu iddiasıdır. Bununla bağlantılı bir biçimde, burjuvazinin varlığına biçilmiş ikinci rol de merkezdeki

bir kurumun (devlet ya da parti) otoriter gücüne karşı demokratik siyaseti kurma potansiyeline sahip olmasıdır. İdealleştirilen burjuvazi iktisadi ilişkilerin yanı sıra siyasi hakların da taşıyıcı öznesi olarak resmedilir. Merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları açısından bu temsil, burjuvazinin devletin karşısında yer alan bir aktör olarak konumlandığı imgesini yaratır. Burjuvazi devletin karşısında konumlandığı ölçüde siyasi çıkarlarının verili bir şekilde demokratikleşmeye hizmet edeceği varsayılır. Tüm bu varsayımsal kurgu kendisini teorik olarak devlet ile sivil toplum arasındaki ontolojik ayırıda bulur.⁶ Bu ayrıma göre devletin yani merkezin siyaseti otoriter iken, sivil toplumun yani çevrenin siyaseti demokratiktir.

Demokratik siyasetin çevrede temellenmesi sebebiyle hegemonik yaklaşımların Türkiye demokrasisine ilişkin tartışmalarında çevredeki elitlerin yükseldiği anlar demokratikleşme hamleleri olarak görülür. Muhafazakar ama hegemonik yaklaşımların AKP iktidarının ilk yıllarındaki demokratikleşme potansiyeline işaret etmelerinin sebebi budur. 2000’li yıllarında başındaki bu dönem, Türkiye demokrasisinin istisnai karakterinden bir *sapma* olarak yorumlanır. Çevreden yükselen burjuvazinin talepleri ve Batı ile entegrasyonun hız kazanması çerçevesinde demokratikleşme potansiyeli taşıyan bu dönemin yarattığı sapma, muhafazakar ama hegemonik yaklaşımların demokratikleşme sürecini devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiye indirgemelerinin sonucunda AKP’yi demokratikleşme siyasetinin öznesi olarak görmelerine yol açmıştır. Bunun yanı sıra, AKP’nin demokratik karakterine ilişkin yaptıkları vurgu göstermektedir ki demokratik siyaset merkeze karşı dengeleyici kurumlara ve demokrasi oyununun prosedürel süreçlerinin (temsil ve seçim mekanizmaları) belirlenmesi ve korunması ölçütlerine bağlıdır. Bu tanımlarıyla, hegemonik yaklaşımlar demokratik siyasette halka değil temsil sürecine ve demokratik kurumlara odaklanırlar ve böylelikle Türkiye’deki otoriterliğe alternatif olarak sadece elit siyasetini önerebilirler.

Burada özetlendiği haliyle muhafazakar ama hegemonik yaklaşımların demokrasi kavramsallaştırmasında üç problem vardır. Bunlar tarih dışı bir demokrasi kuramına yaslanmaları, demokratik siyasetin elitler arasında bir oyun olarak algılanması ve halkın bu tabloda pasif bir nesne olarak ele alınmasıdır. Bu üç problem, ilk olarak, merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımlarının etkilendiği liberal demokrasi kuramı üzerinden tartışılacaktır. İkinci olarak, İslami burjuvazi ve AKP’nin yükselişinin nasıl demokratik siyaset olarak adlandırıldığı açıklanacaktır.

Elitler Arası Bir Oyun Olarak Demokratik Siyaset

Merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları, Türkiye kapitalizmine benzer bir şekilde, demokrasiyi de toplumsal dinamiklerin farklılaşmasından dolayı idealleştirilmiş Batı vakasından sapma üzerinden açıklamaktadır. Demokrasi konusunda bu sapmayı devlet ile sivil toplum arasındaki ontolojik ayrımın Türkiye vakasındaki eksikliği yaratır. Her ne kadar Türkiye vakasında demokratik kurumların tarihi 19. yüzyıla kadar uzansa da devlet ve merkezin otoriterliği sürekli. Muhafazakar ama hegemonik yaklaşımların bu sapmaya dair yorumları liberal demokrasi kuramına dayanır.

Liberalizm kendisini bireysel özgürlüklerin teorisi olarak sunsa da liberal siyaset kurgusu bu iddianın tam aksine anti-demokratik bir temele sahiptir. Liberalizmin temsile dayalı siyaset kurgusu *demosun* gücünü sınırlar, halkı siyasal sahneden dışlar ve siyasal kararları parti elitlerine ya da teknokratlara bırakır. Popülerleşen liberal demokrasinin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ilk kuramcıları halkın siyasetten dışlanması örneklerini sunmuşlardır. Prosedürel bir demokrasi tanımı yapan Joseph Schumpeter (2003: 269 vd.) halkta demokratik ve rasyonel bir özün kendiliğinden bulunmadığını ve bu sebeple demokrasinin önceden belirlenmiş süreçlerden ibaret olması gerektiğini ileri sürer. Bu tanım demokrasinin, elitlerin adil ve özgür seçimler aracılığıyla iktidar için rekabet edebilecekleri süreçlerin belirlenmesi ve kurumsallaştırılması ile ilgili olması anlamına gelir. Benzer bir biçimde Robert Dahl (1971) da politik rekabet ve katılıma yaptığı vurgu ile demokrasiyi süreç olarak tanımlar. Dahl'ın kavramsallaştırmasının temelinde de demokrasi, seçimler ve elitlerin temsili yer almaktadır.

Bir yandan, seçim vurgusu halkın siyasete olan etkilerini azaltmaya yarar. Bu etkinin azaltılması yönetsel bir tartışma aracılığıyla meşrulaştırılır. Klasik (Antik) demokrasi kuramının temelinde yatan yönetime doğrudan katılım gerçekçi ve mümkün olmamakla eleştirilir. Buna karşın ampirist ve pozitivist bir metodolojiye vurgu yapan liberal demokrasi kuramı temsile dayanan gerçekçi demokrasinin ve bu temsilin niteliklerinin tartışılması gerektiğini ileri sürer (benzer bir eleştiri için bkz. Ateş, 2023b: 394; Gilman, 2003: 48; Köker, 1990: 41). Bu sayede demokratik siyaset metodolojik olarak halkın siyasi pratiklerini elitlerin seçimiyle sınırlandırır. Böylelikle, liberalizmin kitle hareketlerine spesifik olarak da sınıf çatışmasına verdiği tepki olan halkın siyasal hareketliliği korkusu liberal demokrasi kuramının temelini oluşturmuş olur (krş. Ateş, 2023a; Savran, 2006).

Diğer yandan ise seçimler devletin yani merkezi otoritenin çevre ya da sivil toplum üzerinde mutlak hakimiyet kurmasını engeller. Bir başka deyişle, bu

demokrasi tanımı, bireysel özgürlüklerin ve mülkiyetin siyasal otoriteden korunmasını amaçlayan liberal köklerini de korur. Seçimler yönetici elitlerin sürekli değişmesini ve sivil toplum içinden yeni yönetici elitlerin çıkmasını garanti eder. Bu anlamda prosedürler uygun olduğu takdirde siyasette çatışmaya gerek yoktur, sorunlar sivil toplumun kendi aracılığıyla çözülecektir (krş. Savran, 2006: 111).

Liberal demokrasi kuramının özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gittikçe popülerleşmesi ve siyaset bilimi disiplinine ağırlığını koyması Soğuk Savaş gerçeğiyle birlikte düşünülmelidir. Modernleşme Kuramı, kapitalizmde olduğu gibi, demokrasi tanımında da ABD hegemonyası ile bağlantılı bir tanımın savunusunu üstlenmiştir (Ateş, 2023b: 394; Gilman, 2003). Seçim süreçlerinin ikili yüzü, ABD demokrasisinin Sovyet alternatifine ve eleştirel teorinin radikal demokrasisine karşı olarak alınmış teorik önlemleri ifade eder. Modernleşme Kuramı, liberal demokrasinin bu önlemler aracılığıyla dünyada gittikçe yayılacağı ve zenginleşme ile kalkınma yaratacağına dair optimist bir görüşe de sahiptir (Gilman, 2003: 2-3). Bu optimizm Sovyetlerin komünist idealine karşılık liberal demokratik bir barış ideali sunmaktadır. Bu nedenle liberal demokrasinin optimizmini ABD ve Batı'nın Soğuk Savaş'ın otoriter ve totaliter karşı kutbuna karşı demokrasinin savunuculuğunu üstlenmesi ve bu üstlenme aracılığıyla meşruiyet üretmeleri çerçevesinde yorumlamak gerekmektedir.

Liberal demokrasi kuramının şimdiye kadar tartışılan seçim kaygısının yanı sıra, bu prosedürü garanti edecek ve tarihsel olarak ortaya çıkan otoriterleşme eğilimlerini önleyecek kurumsal mekanizmalar vurgusu da söz konusudur. Özellikle Soğuk Savaş'ın ardından eski Doğu Bloğu ülkelerinin demokratikleşmelerinde yaşanan problemler, demokratik siyasete ilişkin tartışmalarda kurumsal mekanizmalara yapılan vurgunun daha fazla öne çıkmasını sağlamıştır.⁷ Kurumsal mekanizmaların temelinde, liberal teorinin güçler ayrılığına, güçler arasındaki dengenin sağlanmasına ve bu süreçlerin denetlenmesi için gerekli hukukun üstünlüğünün sağlanmasına verdiği referanslar yer alır. James Buchanan (1985) ve Friedrich Hayek (1992) gibi düşünürler genel bir hukuki düzenlemenin çoğunluğun otoriter bir biçimde kendisini dayatmasını engelleyeceğini ve bu nedenle demokrasinin denge ve denetleme mekanizmalarına ihtiyaç duyduğunu vurgular. Seçim süreçleri gibi bu mekanizmalar da bir yönden halkın yönetimini kısıtlamayı ve diğer yönden de devletin özgürlükler üzerindeki baskısını azaltmayı amaçlamaktadır. Soğuk Savaş sonrasında, liberal demokrasi kuramı var olan rejimlerin sınıflandırmasında bu kurumsal mekanizmaların niteliklerini

dikkate almıştır. Örneğin bu çerçevede Steven Levitsky ve Lucan A. Way (2002: 54-58; 2010: 63) demokrasiyi seçim, yasama, yargı ve medya alanlarındaki adil bir çekişme olarak ele alırken, seçimlerin olduğu ama kurumsal mekanizmaların tam olarak oturmadığı hibrit rejimlerin ortaya çıktığını vurgulamışlardır. Seçim süreçleri ile kurumsal mekanizmalar arasındaki etkileşimin çeşitli biçimleri otoriter, demokratik ya da hibrit rejimlerin sınıflandırılmasını ve tanımlanmasını belirlemiştir.

Yukarıda ana hatlarıyla tanımlanan liberal demokrasi kuramının farklı yönleri merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımlarının demokrasi ve otoriterlik tanımlarının temelini oluşturmaktadır (bkz. Esen ve Gümüşçü, 2016, 2023; Esen et al., 2023; Özbudun, 2015; Taş, 2015). Bu yaklaşımlar açısından demokrasi elitler arasında adilce oynanan ve halkın aracı kurumlar aracılığıyla katılım gösterdiği bir süreçtir (Akkoyunlu ve Öktem, 2016: 507; Çalışkan, 2018: 30; Esen ve Gümüşçü, 2016: 1582-3; Esen vd., 2023: 18, 21, 26; Özbudun, 2015: 43-44; Sözen, 2019: 288; Taş, 2015: 779). Bu teorik yaklaşım kurumları siyaseti anlamada fetişleştirirken aynı zamanda halkı pasif bir nesne olarak konumlandırırlar. Metodolojik olarak ise bu çıkarımlar üç temel problem ile maluldür.

İlk olarak tarih dışı bir Batı demokrasisi varsayımına dayanırlar. Bu anlatıda ideal demokrasi spesifik olarak burjuvazi tarafından kurulmaktadır. Türkiye vakasında burjuvazinin eksikliği ve patrimonyal sultan ile onun mirasının baskısı demokratik siyasete ket vurmuştur (Heper, 2015: 169; Mardin, 2016b: 37; Özbudun, 2013: 4-7). Bu yaklaşımlar açısından merkezin güçlü olması nedeniyle siyaset basit bir şekilde yönetsel bir uğraş olarak kalmıştır. Aşkın devlet kendi çıkarlarını toplumdan önceye koymuş ve ana siyasi sorun da kendi yönetimi ve bekasına indirgenmiştir (Heper, 2015: 27; Mardin, 2015a: 104).

Devletin bu rolüyle bağlantılı olarak güçlü bir sivil toplumun oluşmaması da Türkiye’de demokratik siyasetin derinleşmesi ve yaygınlaşmasını engellemiştir.⁸ Sonuçta muhalif ama hegemonik yaklaşımlar için merkez baskı, hoşgörüsüzlük ve homojenleştirme odağı iken, sivil toplum hoşgörü ve özgürlüğün mekânıdır (benzer bir eleştiri için bkz. Dinler, 2003: 18, 21; Gençoğlu-Onbaşı, 2013: 67). Sivil toplum, çevredeki elitlerin kendi çıkarlarının da temsil edilebileceği bir ortam sağlamaktadır. Demokrasinin temel şartlarından olan katılım oyunun adil bir şekilde oynanabilmesi sivil toplum ve onun gölgesinde gelişecek kurumların var olmasını gerektirir. Sivil toplumun güçsüz olduğu Türkiye vakasında keyfi ve takdiri bir siyaset söz konusu olmuştur.

174 Kabalay B, Yücel Y (2025). Türkiye Siyasetini Bir İstisna Olarak Kurmak: Kapitalizm ve Demokrasi Tanımlarının Sürekliliği. *Mülkiye Dergisi*, Siyasal Rejim Özel Sayısı, 155-189.

Devletten ayrı ve özerk bir ontolojik zeminde kurgulanan sivil toplumun özgürlüğünmekânı olduğu iddiası tarih dışı bir hayale dayanır (Althusser, 1971; Gramsci, 1971; Neocleous, 1996; Yalman, 2009: 342). Tarihsel süreçte sivil toplum her zaman için devlet ve onun güvenlikleştirici mantığıyla bağlantılı bir mekân olmuştur. Bu kurumlar toplumsal ilişkilerin cisimleşmesinden ibarettir ve ancak toplumsal mücadelelerin desteği ile demokrasiye katkıda bulunan mekânlara dönüşürler. Tarih dışı hayale yaslandıkları bu toplumsal mücadeleler ve ilişkilerin kurumlar üzerindeki rolünü önemsememeleri ve kurumlara transandantal bir öz ile belli roller atfetmelerine sebep olur. Toplumsallık göz ardı edildiği ölçüde de demokrasiyi kurumsal bir temsil kurgusunun içine hapsedmelerini meşrulaştırmış olurlar. Bu durum muhalif ama hegemonik yaklaşımların demokratik siyaset kavramsallaştırmalarının ikinci problemi ile ilgilidir.

Demokrasiyi kavramsallaştırmadaki ikinci problem siyasetin elitler arası bir ilişkiye indirgenmesidir. Bu yaklaşımların demokratik ajandasında halk süreç ve mücadele içinde kurulan siyasal bir özne olarak yer almaz. Demokrasi halkın halihazırda var olan eğilimlerinin temsil edilip edilmediği ve bu temsilin niteliği ile ilgilidir. Temsil işlevini gerçekleştiren elitler siyasetin gerçek öznelere ve siyaset onlar arasında pratik edilir (Heper, 2015; Kalaycıoğlu, 1994: 403; Öniş, 2009: 22). Halkın ya da sınıfların yarattığı antagonistik ilişkiden ziyade, siyaseti devlet ile sivil toplumun elitleri arasındaki ikilik kurar. Elitlerin devletin kaynaklarını kontrol edebilmek amacıyla demokratik bir şekilde yönetime gelmesini sağlayan, toplumda zaten var olan ve çeşitli eğilimlere sahip olan kitleyi temsil edebilmeleridir. Demokratik siyasetin toplumsal yönüne ne kadar vurgu yapılırsa yapılsın, siyaset temsili sağlayan teknik ve prosedürel bir konuya indirgenmiştir. Burada da anlatıldığı üzere, ikinci problem olan elitler arası ilişki olarak siyasetin diğer yüzü de siyaset kavramsallaştırmasının üçüncü problemine işaret eder. Bu üçüncü problem halkın pasifleştirilmesidir.

Üçüncü problem halkın politik bir süreçle kurulan bir özne değil, halihazırda var olan bir nesne olarak ele alınmasından kaynaklanır. Başka bir deyişle halk politik bir kategori değil, rakamlara indirgenip çeşitli eğilimleri tespit edilebilecek bir epifenomendir. Bu kurgu nedeniyle toplumsal sorunların politik bir karakter kazanmasında halkın mücadelesinin rolü yok sayılır ve toplumsal sorunlar kendiliğinden siyasallaşmaktadır gibi bir varsayım kabul edilir (krş. De Leon vd., 2009: 194-196). Başka bir deyişle halkın kurulması ya da sosyal olanın politize edilmesi amaçları muhalif ama hegemonik yaklaşımların siyaset anlayışlarında yer almaz. Çeşitli sınıfların sosyal

varoluşlarını siyasallaştıracak herhangi bir politik mücadele süreci siyasetten dışlanmıştır (krş. De Leon vd., 2015: 27; Hall, 1988).

Muhalf ama hegemonik yaklaşımlar açısından siyasi pratik, kendinden menkul olan halkın ‘eğilimlerini’ keşfetmek⁹ ve siyaseti bu gerçekliğe göre uyarlamaktır. Bu nedenle, siyasi ajanlarını oluşturmak için bu yaklaşımlar Türkiye halkının eğilimlerinde bazı süreklilikler ve baskın karakteristikler de keşfetmişlerdir. Türkiye vakasında halkın temel karakteristiği kültürel olarak muhafazakârlık ve milliyetçilik olarak tespit edilmiştir. Hatta bu örüntüler o kadar güçlüdür ki Türkiye özelinde sağ-sol ayrımı bile bu karakteristik tarafından şekillendirilir (Erisen, 2016; Esen ve Gümüşçü, 2023: 23; Kalaycıoğlu, 1994: 403; Özbudun, 2006: 134-135; Özbudun, 2013: 51-54; Tachau, 2002: 47-49; Tezcür, 2012). Halihazırda mevcut olan bu eğilimleri temsil edebilmek için siyasi elitlerin bu gerçeğe göre konumlaması beklenmektedir. Bu beklenti ampirik bir gerçeğe referansla ile meşrulaştırılır: Türkiye’de zaten çoğunlukla milliyetçi ve muhafazakâr partiler iktidarı elinde tutmaktadır. Siyaset anlayışı hiçbir zaman sosyal olguların nasıl politikleştirildiğine ve bu çerçevede siyasi öznelerin nasıl kurulduğuna odaklanmadığı için, basit bir şekilde sabit kültürel eğilimler ve seçimlerin ampirik sonuçları arasında kapalı devre bir neden-sonuç ilişkisi kurulur. Türkiye’de seçim sonuçları sabit kültürel eğilimlerin bir göstergesidir ve bu eğilimler seçimlere hapsedilmiş bir siyaset anlayışında dikkate alınması gereken en önemli öğelerdir.

Sabit kültürel eğilimleri politik-ekonomi sosuyla ya da sözde ‘yapısal’ bir analizle geliştirmek de halkın pasifleştirildiği ve siyasetin oy verme davranışlarına indirgendiği gerçeğini değiştirmemektedir. Örneğin rekabetçi otoriterlik yaklaşımı oy verme davranışının ekonomik etkenlerini önemli bulur. Halka yapılacak ekonomik yardımlar, kaynak aktarımı ve götürülecek hizmet oy verme davranışındaki ekonomik boyutu oluşturur (Esen ve Gümüşçü, 2021: 1076; Esen vd., 2023: 229; Özbudun, 2013: 53-54). AKP örneği üzerinden, rekabetçi otoriter rejimlerin devamlılığını sağlamada ekonomik boyutun önemini vurgularlar: “Rekabetçi otoriter rejimlerin sürekliliğini sağlayan faktörlerin başında iktidarın performans meşruiyeti gelmektedir. Burada performans meşruiyetinden kasıt, iktidarın hükümet olarak toplumun farklı ihtiyaçlarına cevap verebilmesidir ve iktidarın ekonomi yönetimi, güvenlik politikaları, seçmenlerine sağladığı sosyal yardımlar ya da uluslararası arenada ülkenin prestijini arttıran dış politika hamleleri ile doğrudan ilintilidir” (Esen, vd., 2023: 210). Burada kastedilen ekonomik performans klientalizm ve patronaj ilişkilerine işaret etmektedir.

Bu anlamda, ideal kapitalist Batı'daki gibi toplumsal bir refah yaratımından ziyade adaletsiz bir kaynak dağıtımını vurgular. Buradaki problem bir yandan klientalizm ve patronaj ilişkilerinin kapitalizme içkin sınıfsal tahakküm ile olan ilgisinin görmezden gelinmesi diğer yandan bu ilişkiler aracılığıyla yeniden üretilen siyasette halkın pasif olarak kurgulanması ve isteklerinin siyasal iktidarın arzusuna terk edilmesidir. Böylelikle siyasetin tek öznesi olan AKP'nin Mayıs 2023 seçimlerini kazanması rekabetçi otoriterlik yaklaşımları için şaşırtıcı olmayacaktır, çünkü seçim sonuçları Türkiye'de halkın sabit kültürel eğilimlerinin bir kanıtı olmuştur (bkz. Esen ve Gümüşçü, 2023: 25-26). Öte yandan bu sabit kültürel eğilimler AKP'nin kısa bir süre sonra gerçekleşen Mart 2024 yerel seçimlerindeki yenilgisini açıklayamaz. Çünkü rekabetçi otoriterlik yaklaşımı için ekonomik etkenlerin önemi toplumsal ve sınıfsal ilişkilerden yani halkın siyasallaşmasından kaynaklanmaz. Ekonomik etkenler, kültüralizm çerçevesinde sabit kılınmış bir halkın nezdinde toplumsala dışsal bir siyasal iktidarın performansının seçimler aracılığıyla değerlendirilmesini sağladığı için önemlidir. Oy verme davranışına indirgenmiş siyasetsiz bir 'siyaset' bu tarih dışı nedenselliği yeniden üretmeye ve Türkiye siyasetinin yapısal koşullarına ile siyasetin öznelinin kuruluşuna dair tartışmaları es geçmeye mahkumdur.

Yapısal bir analizin eksikliği dolayısıyla merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları AKP'nin farklı dönemlerinde farklı siyasal rejimler bulmaktadır. Kabaca bakıldığında zaman karşımıza 2000'li yıllarda demokratik, 2010'larda ise kademeli bir şekilde otoriterleşmeye başlamış bir AKP anlatısı çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar açısından AKP'yi ilk dönemde demokratik kılan burjuvazinin merkezden özerk bağımsız bir sınıf olma isteğini yansıtmasıdır. AKP'yi otoriter kılan niteliği ise kendisine bağımlı bir burjuvazi yaratması ve buna bağlı olarak kendi iktidarını mutlak kılacak kurumsal ve yasal düzenlemelerde bulunmasıdır. Sonuçta her iki dönem de burjuvazi-demokrasi arasındaki tarih dışı bir zorunluluğun analizine bağlıdır ve hatta bu analizler Louis Althusser'in ifadesiyle bir yok-sebebin (*cause absente*) ağıtına dönüşür.

AKP İktidarının Dönemlendirilmesi ve İstisnai Demokrasideki Sapma

Muhalef ama hegemonik yaklaşımların demokratik siyasete ilişkin yaptıkları tanımlamanın temel sonucu AKP'nin 2000'lerdeki demokratik dönemi ile 2010'lardan sonraki otoriter dönemi arasında bir kopuş varsaymaktır. Bu kopuş, demokrasi-otoriterlik ayrımını spesifik olarak burjuvazinin ve çevredeki elitlerin demokratik siyasetin derinleşmesinde oynadığı transandantal rol üzerinden tanımlandığı için sorunludur.

Çevrenin merkez karşısında demokratikleşme potansiyeline duydukları inanç sebebiyle bu yaklaşımlar, çevredeki İslamcı siyasetin otoriter statükoya bir alternatif olduğu düşünmüşlerdir (Göle, 1997: 47; Özbudun, 2013: 51, 55). Elbette İslamcı siyaseti her koşulda demokratikleşmenin taşıyıcısı olarak düşünmemişlerdir. Örneğin daha popülist olan Adil Düzenci bir çizgiden ziyade liberal karakteri baskın ve piyasa ilişkilerinin önemini vurgulayan MÜSİAD çevresindeki İslami burjuvazi ve AKP bu demokratik potansiyele sahip kabul edilebilmektedir (Cizre, 2008: 3 vd.; Çınar, 2018: 183-185; 2006: 471; Esen ve Gümüşçü, 2016: 1584; Gümüşçü ve Sert, 2009; İnsel, 2003: 293; krş. Tuğal, 2009: 6-8). Her iki grup da Türkiye toplumsal ve siyasal yapısındaki konumları ve ideal kapitalizme saygıları sebepleriyle demokratikleştirmenin şartlarını sağlar.

MÜSİAD'ın çevredeki konumu onun muhalif ama hegemonik yaklaşımların ağıt yaktıkları demokratikleştirici bir burjuvazi olarak tanımlanmasını kolaylaştırmaktadır (Gümüşçü ve Sert, 2009: 954; Keyman ve Koyuncu, 2005: 120; krş. Düzgün, 2012: 138; Yılmaz, 2013: 93). Çünkü devlet ile arasındaki mesafe MÜSİAD'ın patronaj ilişkisi üzerinden değil, 'kendi imkanlarıyla' sermeye birikimi gerçekleştirmiş burjuvazi olarak algılanabilmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca merkez ile olan mesafe sadece ekonomi-politik değil, aynı zamanda kültürelidir. Sivil toplum kuruluşları olarak kabul edilen İslami organizasyonlarla olan bağı ve merkezin katı laiklik anlayışına karşı çevredeki halk ile olan dini ve kültürel ortaklıkları bu algıya katkıda bulunmaktadır. Benzer bir şekilde, aynı bağ (merkez ile arasındaki ekonomi-politik ve kültürel mesafe) ve doğal olarak aynı potansiyellere AKP elitleri de sahiptir. Demokrasi söylemi konusunda daha önceki İslamcı partilerden farklılaşması AKP'nin bu yaklaşımlar gözündeki algısını destekler. Çünkü parti, artık İslami bir vurguyla toplumu dönüştürmeyi amaçlamamaktadır (Çınar, 2006; Dağı, 2008; Gümüşçü ve Sert, 2009). Tam tersine merkez tarafından dışlanmış olan çeşitli toplumsal ve kültürel aktörleri temsil edip sivil toplumu güçlendirerek toplumu demokratikleştirme amacına sahipmiş gibi gözükmektedir.

AKP'nin demokratikleşme hamlesi sadece ülke içinde çevrenin ve sivil toplumun güçlendirilmesiyle sınırlı değildir. Batı ile olan entegrasyonun artması ve Avrupa Birliği'ne üyelik süreci için gerekli kurumsal düzenlemelerin yapılması da sürecin bir parçası olmuştur. Yine daha önceki İslamcı partilerden farklı olarak AKP Batı ile ilişkiler konusunda daha heveslidir. Üstelik merkezin ulusalcı hassasiyetler sebebiyle küreselleşmeye karşı soru işaretleri 2000'ler boyunca gittikçe artarken, AKP Batı ile entegrasyonun temel aktörü haline

gelmiştir (Kubicek, 2009). Muhalif ama hegemonik yaklaşımlar açısından ideal Batı demokrasisinin hedef olması nedeniyle, AKP'nin entegrasyon hareketleri demokratikleşme hamlesi olarak kutlanmıştır (Çalışkan, 2018: 7, 29; Dağı, 2005: 31; Esen ve Gümüşçü, 2016: 1584; Sezal ve Sezal, 2018: 223). Hukuk sisteminde, ceza adaletinde, anayasada ve kültürel alanda (dini ve etnik kısıtlamalar çerçevesinde) yapılan değişiklikler entegrasyon aracılığıyla demokratikleşmenin kanıtları kabul edilmiştir. Hatta neoliberal entegrasyon da bir başka kanıt oluşturur (Yalçın Mousseau, 2006: 317). Yani demokratikleşme kanıtlarına 2001 krizinin ardından ekonomiyi siyasetten 'bağımsızlaştıran' kurumsal düzenlemeler, emek rejimi reformu ve finansal serbestleşme de eklenmektedir. Sonuç olarak, 2000'li yıllara ilişkin yaptıkları analiz Avrupa Birliği, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla girilecek olan yakın ilişkilerin kendi kendilerine demokratik potansiyel barındırdığı iddiasına yaslanmaktadır (benzer bir eleştiri için bkz. Akçay, 2024: 1; Bedirhanoglu, 2021: 72; Savran, 2006: 58). Yalman'ın ifade ettiği gibi: "Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerinde çok boyutlu bir yeniden yapılanmayı hızlandıracak varsayımıyla Avrupa Birliği'ni Türkiye'deki "normalleşme" sürecinin süreklilik kazanmasını sağlayacak temel bir unsur olarak 'çipa' metaforuyla anmak moda olmuştu" (2013: 31). Ancak buradaki sorun, bu dönüşümleri Türkiye kapitalizminin içinde bulunduğu kriz ve sınıf ilişkileri bağlamında tartışmak yerine, kendinden menkul bir demokrasi anlatısının içinden kavramsallaştırma çabasıdır.

Çevreden yükselen İslami hareketin Batı ile entegrasyonunun kendiliğinden demokratikleşme yaratacağına ilişkin inanç hem demokratik toplumsal mücadeleleri görmezden gelmesi hem de Batı demokrasisini kendi politik çelişkilerinden ve toplumsal sınıf mücadelelerinden azade bir şekilde ele alması nedeniyle özcü ve gerçek dışıdır. Bunun yanı sıra bu yaklaşımlar Batı demokrasisinin neoliberal dönemdeki otoriterleşmesinin AKP tarafından takip edilmesini ıskalamaktadır. Ekonominin depolitizasyonu, yargı ve yasama organlarındaki reformlar aracılığıyla politik alanın daraltılması, emek rejiminin esnekleştirilmesi ve işçi sınıfının politik gücünün kırılması neoliberal dönemdeki otoriterleşmenin Batı'daki örüntüleri olmuştur (Bruff, 2014; Burnham, 2014; Poulantzas, 2000; Tansel, 2017). 12 Eylül ile başlatılan bu dönüşümler AKP'nin ilk döneminden itibaren Türkiye'de daha da yaygınlaştırılarak toplumsal ilişkilerin normal haline getirilmiştir.

Türkiye'de askeri darbe ile başlamış neoliberalleşme ve otoriterlik ilişkisi 1980'den bugüne politik alanın daralması, işçi sınıfının gücünün kırılması ve devletin dönüşümü gibi çeşitli süreçlerle devam etmektedir (Akçay,

2024: 9; Altınörs ve Akçay, 2022: 1034; Oğuz, 2016: 88; Yalman, 2013: 46). Elbette neoliberal otoriterlik sabit bir süreklilik değildir ve sınıfsal ilişkiler ve uluslararası etkileşim nedeniyle biçim değiştirir (Altınörs ve Akçay, 2022; Tuğal, 2024). Ancak kilit olan nokta, bu özgül otoriterliğin biçiminin belirlenmesinde neoliberal sınıf çatışmasının temel rol oynamasıdır. AKP'nin demokratik ve otoriter dönemleri arasında yapılan ayırım, Türkiye siyasetine özgü bir süreklilik olduğu iddia edilen merkez-çevre arasındaki ayrıma dayandığı için neoliberal dönemdeki sınıf çatışmasının otoriterliğin biçimi üzerindeki etkiler tartışma dışında bırakılır (Altınörs ve Akçay, 2022: 1032; Tuğal, 2024: 2). Bu nedenle de AKP'nin otoriter dönemi Batı çapasından kopma ve partinin burjuvaziye kendine bağlaması ile ilişkili olarak düşünülür. Yani toplumsal mücadeleler ve sınıfsal ilişkilerin tarihsel etkileri yerine AKP'nin otoriterleşmesi Türkiye siyasetinde bir gelenek olan otoriter merkez fikrine, Erdoğan'ın kişisel iradesine, partinin yönetim ve kaynakları elinde tutma isteğine ya da AKP elitlerinin İslami, muhafazakâr ve milliyetçi kültürel arka planlarına referans verilerek açıklanır (Akkoyunlu ve Öktem, 2016: 506; Esen ve Gümüşçü, 2021: 1075; Sezal ve Sezal, 2018: 224; Sözen, 2019: 291, 293; Taş, 2015: 778). Demokratik siyasetten olduğu gibi otoriterleşmede de politik ve antagonistik mücadeleler yok sayılır.

Sonuçta, muhalif ama hegemonik yaklaşımların devlet ile sivil toplum arasında yaptıkları ontolojik ayırım dolayısıyla demokratik siyaseti kavramsallaştırmaları AKP iktidarını demokratik ve otoriter dönemler olarak ayırmalarına yol açmaktadır. Bir yandan tarih dışı bir Batı demokrasisine ve burjuvazisine verilen referans nedeniyle AKP'nin ilk döneminde çevreden yükselen elitler ve uluslararası entegrasyon çabaları demokratikleşme olarak düşünülürken diğer yandan ise bu iki ideal referansın kaybolması da otoriterleşme olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu dönemlendirme yapılırken ne toplumsal mücadeleler ne de bir halkın kuruluşu üzerinden yola çıkarak otoriterlik ve demokrasi tartışılmıştır. Demokratikleşmeyi belirleyen çevredeki elitlerin sivil toplumdan çıkıp yönetici pozisyonuna geçebilmeleridir. Siyaset yapma pratiğini sadece elitlere bahşeden bu kavramsallaştırmada halk siyasal anlamda pasif ama önceden verili bir toplam olarak sadece oy verme davranışlarında bulunabilir. Bu anlamda halk otoriter ve demokratik siyaset arasındaki farkta herhangi bir rol oynamamaktadır.

Sonuç

Batı ile yapılan kıyasın ardından Türkiye siyasetini bir öznenin eksikliği üzerinden anlamlandıran merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları

iki temayı ve bu temaların tanımlanışındaki hataları yeniden üretirler. Bir yandan kapitalizm politik olan ile ekonomik olan arasındaki ayrım üzerinden tanımlanırken, diğer yandan demokratik siyaset devlet ile sivil toplum arasındaki ontolojik ayrıma dayandırılmaktadır. Bu ayrımlar kapitalizm ve demokrasinin geliştiği Batı’da mevcut kabul edilirken, Türkiye bu ideal vakanın istisnası olarak tanımlanır. Halbuki, bu ontolojik ikilikler hem Batı vakasında hem de Türkiye’de bolca eleştirilmiş ve bu ayrımların tarihsel süreçlerde sosyo-politik etkileşimlerin sonucunda bu biçimi aldıkları farklı çalışmalarda ifade edilmiştir. Tarihsel biçimlerin idealleştirilmesi, muhalif ama hegemonik yaklaşımların temellerini zayıflatan ana etmen olmuştur.

İlk bölümde muhalif ama hegemonik yaklaşımların kapitalizm kavramının ideal olan Batı vakasına yaslanarak tanımlamaları ve bunun yarattığı problemler tartışılmıştır. Bu yaklaşımlar, Türkiye’de güçlü devletin ekonomik ilişkilere müdahalesi sonucunda burjuvazinin rasyonel ve ekonomik eylemleriyle kapitalizmi yaygınlaştıramadığı sonucuna varmışlardır. Bu tarih dışı kapitalizm anlatısının yanı sıra bir yandan devlet, toplumun dışında ve karşısında bir gerçekliğe sahip fetiş bir karakter olarak ele alınmıştır. Diğer yandan ise patronaj ağları ve klientalist ilişkilerin kapitalizme yabancı olduğu ve Türkiye vakasının özgül karakterinin bir sonucu olduğu çıkarımında bulunmuşlardır.

İkinci bölümde ise merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımlarının demokrasi kavramını ele alışı incelenmiştir. Bu yaklaşımlar, tarih dışı bir kurguya yaslanarak demokrasiyi devlet ile sivil toplum arasındaki ontolojik ayırmacılığıyla tartışmaktadır. Böylelikle, onları için, Türkiye’de burjuvazinin ve sivil toplumun gelişmemiş olması demokratik siyasetin önünde engel oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, demokratik siyaseti de elitler arasındaki bir temsil oyununa indirgerler. Halk demokratik siyasette temsil edilen ve sadece seçim süreçlerine katılan pasif bir özne haline getirilir. Böylelikle siyaset bütün antagonizma ve mücadelelerden arındırılmış kurumsal bir tanıma sahip olur.

Muhalif ama hegemonik yaklaşımların demokratik siyaset tanımlarının doğal sonucu çevreden yükselen burjuvaziyle bağlantılı olan ve uluslararasılaşma için hevesli AKP’nin 2000’lerdeki iktidarının demokratik siyaset örneği olarak düşünülmesidir. Takiben 2010’lardaki AKP otoriterleşmesi de yapısal analizden yoksun bir şekilde kişisel ve kültürel etmenlere yapılan göndermeler ile açıklanmaktadır. Böylelikle demokrasi ile otoriterlik arasındaki ayrım hiçbir toplumsal mücadelenin ya da siyasal antagonizmanın dahil edilmediği kıstaslar ile yaratılmış olur.

Bu çalışmada muhalif ama hegemonik yaklaşımların Türkiye kapitalizmi ve demokrasisine dair tanımlarının ortaklıklarına ve sonuçlarına işaret edilmiştir. Böylelikle, mevcut siyasi ve toplumsal düzlemde kendine taraftar bulamayan merkez-evre analizi ile gittikçe popülerleşen rekabetçi otoriterliğin ilişkisinin açığa çıkartılması amaçlanmıştır. Her iki yaklaşım da Türkiye’de liberal demokrasinin ve kapitalizmin meşruiyetinin teorik savunusunu üstlenir ve aralarındaki farklar küresel ölçekte farklı paradigma ve dönemlerin içinden konuşmalarından kaynaklanır.

Bir yandan merkez-evre yaklaşımının Soğuk Savaş paradigması içinde asıl olarak Sovyet tipi kalkınmaya ve halkın siyasetin aktif öznesi olduğu radikal demokrasiye karşı bir teorik savunudur. Bu anlamda merkez-çevrenin ana hedefi, klasik liberalizmden aşına olunan devlet ve onun ceberut niteliğinin eleştirisidir. Söz konusu eleştiri çerçevesinde ideal demokrasi ve ideal kapitalizm Batı vakasında burjuvazinin rasyonel ve ekonomik eylemlerinde karşılığını bulur. Siyasi olandan ve onu temsil edenden kopmuş olan burjuvazi hem demokratikleşmeyi hem de zenginleşmeyi sağlar. Böylelikle sosyalist bir kalkınma ve radikal bir demokrasi yerini kapitalist kalkınma ve liberal demokrasiye bırakmıştır.

Rekabetçi otoriterlik yaklaşımı ise Soğuk Savaş sonrasının paradigması içinde kendiliğinden demokratikleşmesi beklenen ülkelerin otoriterleşmesine ve ekonomik yozlaşmasına karşı liberal demokrasi ve kapitalizmin savunuculuğunu üstlenir. 1990 ve 2000’ler boyunca burjuvazinin kendiliğinden demokratikleştireceği algısının çöküşü dolayısıyla liberal siyaset teorisinin uğradığı meşruiyet krizi farklı teorik çözümler gerektirmiştir. Bu tarihsel ve siyasi gerçeklik içinde neoliberalizmin erken dönem kuramlarında¹⁰ karşılığını bulan rekabetin korunması için gerekli etkin devlet müdahalesi fikrine yaslanılmıştır. Soğuk Savaş’ın son bulmasıyla birlikte doğrudan devletin eleştirisine anlamsızlaşmış ve odak noktası devletin etkinliğini baltalayan otoriter partiler ve liderler olmuştur. Erken dönem neoliberalizm kuramlarının piyasanın gerçek potansiyeline ulaşması için rekabete ve rekabetin mümkün olması için de devlete ihtiyaç olduğunu iddia etmelerine benzer bir biçimde, rekabetçi otoriterlik yaklaşımı siyasi “piyasanın” temsil potansiyelinin rekabeti ve bu rekabetin de yine devletin düzenlemelerini gerektirdiğini ifade eder. Buradaki devlet düzenlemeleri, aynı piyasa rekabetinin oluşturulması ve korunmasındaki gibi, hukuki mekanizmalar ve kurumsal güvencelerdir. Böylelikle otoriter parti ve liderlerin müdahalelerine karşılık liberal demokrasi ve kapitalizm ideal öznenin (burjuvazi) spesifik bir meknda (sivil toplum) etkin devlet müdahalesiyle birlikte gerçekleşebilir.

Böylelikle merkez-çevre yaklaşımlarında ideal bir öznenin kendiliğindenliği ile yaratılan Batı demokrasisi ve kapitalizmi, rekabetçi otoriterlik yaklaşımlarında makul görülen politik bir destekle yaratılmaktadır. Sonuç olarak, her iki yaklaşım da farklı toplumsal ve siyasal ilişkilerin gereklerinden doğmuş olsa da tarih dışı bir anlatıyla liberal demokrasi ve kapitalizmi meşrulaştırma işlevini görmektedirler. Bu yaklaşımların *hegemonik* mahiyetini bu işlevleri oluşturmaktadır. Hegemonik karakteristikleri sebebiyle bir yandan siyasal ve toplumsal mücadelelerin sınırlarının oydaşmacı liberal siyaset aracılığıyla daraltılmasına söylemsel ve teorik düzeyde katkıda bulunurlar (bkz. sol liberalizm eleştirisi; Savran, 2006). Diğer yandan ise kapitalist sömürü, yoksulluk ve eşitsizliğe olan eleştirileri ekonomik rasyonel bir çerçeve üzerinden pasifleştirmeye çalışırlar. Bu nedenle Türkiye siyasetine dair analizlerinde süreklilik gösteren şey, her türlü iddialarına rağmen, demokrasiden arındırılmış bir siyaset ve eşitlikten uzaklaştırılmış bir birikim rejimidir. Bu nedenle bu çalışma merkez-çevre ve rekabetçi otoriterlik yaklaşımları arasındaki sürekliliklerin keşfinin önemli olduğunu iddia etmektedir. Çünkü farklı toplumsal ilişkiler çerçevesinde yeni çıkacak bir teorik pozisyon aynı sorunları yeniden üretebilmektedir. Bu haliyle sınırları sebebiyle sadece eleştirel bir nitelik taşıyan çalışma Türkiye siyasetinin başka bir mercekten yeniden okunmasına, çağrı yapar. Bu yeniden okuma, süreklilik gösteren yaklaşımların özcü ve transandantal metodolojilerinin aksine, toplumsal bütünün bir içkinlik düzleminde tarihsel bir analizini gerektirmektedir. Şeyleri verili kabul etmek yerine, karşılıklı ilişkisellik içinde kurulan tarihsel biçimler olarak ele almak anlamına gelecek bu alternatif metodoloji ile yeniden üretilen bu ontolojik hataların önüne geçilmesi mümkündür.

Sonnotlar

1- Çalışmaya dair önerileri ve eleştirileri için Menderes Çınar'a teşekkür ederiz.

2- Bazıları eleştirel gibi gözüken çeşitli varyantları ile birlikte metnin içinde tartışılmaktadır; bkz. Dağı, 2008; Erisen, 2016; Ergüder, 1991; Heper, 1991, 2015; Kalaycıoğlu, 1994, 2002; Mardin, 2015a, 2015b, 2016a, 2016b; Öniş, 2009; Özbudun, 2006, 2013; Tachau, 2002.

3- Farklı kavramsallaştırmalar kullanmış olsalar da metinde 'rekabetçi otoriterlik' başlığı altında ele alınmışlardır; bkz. Akkoyunlu ve Öktem, 2016; Çalışkan, 2018; Esen ve Gümüşçü, 2016, 2021, 2023; Esen vd., 2023; Özbudun, 2015; Sezal ve Sezal, 2018; Sözen, 2019; Taş, 2015.

4- Bu eleştirilerin bir kısmı için bkz. Altınörs ve Akçay, 2022; Bedirhanoğlu, 2021; Dinler, 2003; Düzgün, 2012; Güngen ve Erten, 2005; Savran, 2006; Tuğal, 2024; Yalman, 2002, 2009.

5- Söz konusu bakış kültürel rölativizm ya da partikülarizm içermez. Örneğin Hindistan'ın modernleşme ve kapitalistleşme sürecindeki ikiliklerine verilen cevaplardan biri olan postkolonyal teorinin aksine, Türkiye sadece kendi dinamiklerini tecrübe etmiş özneler tarafından kavranabilecek ve kendi yarı-'egzotik' özgün yolunu izleyen bir vaka değildir. Türkiye'nin istisnailiği aslında bir başlangıç noktasıdır ve ideal kapitalizme yaklaşılarak modernleşmesi, demokratikleşmesi ve zenginleşmesi beklenir.

6- Marksist metodolojide devlet ve sivil toplum ayırımına başvurulsa da bu ayırım ontolojik olmaktan ziyade kategoriktir. Ek olarak, devlet-sivil toplum ilişkisi tarihsel ve toplumsal ilişkiler bağlamında kavranmalıdır.

7- Rekabetçi otoriterlik yaklaşımını bu tarihsel ve politik dönüşüm çerçevesinde düşünmek gerekmektedir.

8- AKP dönemindeki 12 Eylül anayasa değişikliği referandumu tam da bu argüman üzerinden kutuplara ayrılmış olarak anlaşılmış ve bu sebeple liberal kanattan destek kazanabilmiştir. Sivil toplum ve kurumsal düzenlemelerin demokratikleşme ve çoğulculuğun derinleşmesindeki önemli rolüne dair varsayım liberal demokrasi kuramının metodolojik hatalarının bir sonucudur. Yani tarih dışı bir demokrasi kavramsallaştırması bu desteğin altında yatar.

9- Elbette halkın talepleri ve kendisi de süreç içinde dönüşür ama onu dönüştüren politik hareketlilik değildir.

10- Neoliberalizmin erken tarihli kuramları ile kastedilen yaklaşımlar, İki Savaş Arası dönemde ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında yaşanan liberalizmin krizine alternatif yaratmaya çalışmış olan ordoliberalizm ve Amerikan neoliberalizmidir.

Kaynakça

Ahmad F (2002). *The Making of Modern Turkey*. Londra: Routledge.

Akçay Ü (2024). Revisiting the Rise and Decline of Authoritarian Neoliberalism: A Political Economy Analysis of Akp's Initial Decade. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. DOI: 10.1080/19448953.2024.2311489.

Akkoyunlu K ve Öktem K (2016). Existential Insecurity and the Making of Authoritarian Regime in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 505-527.

- Althusser L (1971). Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation). İçinde: L Althusser, *Lenin and Philosophy and other Essays*, Çev. B Brewster, New York: Monthly Review Press, 127-189.
- Altınörs G ve Akçay Ü (2022). Authoritarian Neoliberalism, Crisis, and Consolidation: the Political Economy of Regime Change in Turkey. *Globalizations*, 19(7), 1029-1053.
- Atasoy Y (2009). *Islam's Marriage with Neoliberalism: State Transformation in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ateş K (2023a). Amerikan Popülistleri Popülist Miydi? Liberal Popülizm Eleştirisinin Sınırları Üzerine. *SBF Dergisi*, 78(3), 605-626.
- Ateş K (2023b). Popülizm ve Demokrasi: Bir Kavramsal Gerilimin Kısa Öyküsü. İçinde: M Çınar (der), *Demokrasi: Kavram, Kurum Süreç*, İstanbul: İletişim Yayınları, 393-413.
- Bedirhanoglu P (2021). Global Class Constitution of the AKP's "Authoritarian Turn" by Neoliberal Financialization. İçinde: E Babacan vd. (der), *Regime Change in Turkey: Neoliberal Authoritarianism, Islamism and Hegemony*, New York: Routledge, 68-85.
- Bruff I (2014). The Rise of Authoritarian Neoliberalism. *Rethinking Marxism*, 26(1), 113-129.
- Buchanan J M (1985). *Liberty, Market and State: Political Economy in the 1980s*. New York: New York University Press.
- Buğra A (1994). *State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study*. New York: State University of New York Press.
- Burnham P (2014). Depoliticisation: Economic Crisis and Political Management. *Policy and Politics*, 42(2), 189-206.
- Clarke S (1991). State, Class Struggle and the Reproduction of Capital. İçinde: S Clarke (der), *The State Debate*, Londra: Macmillan, 183-203.
- Corrigan P, Ramsay H ve Sayer D (1980). The State as a Relation of Production. İçinde: P Corrigan (der), *Capitalism, State Formation and Marxist Theory: Historical Investigations*, Londra: Quartet Books, 1-25.
- Çalışkan K (2018). Toward a New Political Regime in Turkey: From Competitive Toward Full Authoritarianism. *New Perspectives on Turkey*, 58, 5-33.
- Cizre Ü (2008). Introduction: The Justice and Development Party: Making Choices, Revisions and Reversals Interactively. İçinde: Ü Cizre (der), *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party*, Londra: Routledge, 1-15.
- Çınar M (2006). Turkey's Transformation Under the AKP Rule. *The Muslim World*, 96, 469-487.

Çınar M (2018). Turkey's 'Western' or 'Muslim' Identity and the AKP's Civilizational Discourse. *Turkish Studies*, 19(2), 176-197.

Dağı İ D (2005). Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization. *Turkish Studies*, 6(1), 21-37.

Dağı İ (2008). Islamist Parties and Democracy: Turkey's AKP in Power. *Journal of Democracy*, 19(3), 25-30.

Dahl R A (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. Londra: Yale University Press.

De Leon C, Desai M ve Tuğal C (2009). Political Articulation: Parties and the Constitution of Cleavages in the United States, India, and Turkey. *Sociological Theory*, 27(3), 193-220.

De Leon C, Desai M ve Tuğal C (2015). Political Articulation: The Structured Creativity of Parties. İçinde: C Leon vd. (der). *Building Blocs: How Parties Organize Society*, Stanford: Stanford University Press, 1-37.

Dinler D (2003). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis*, 9, 17-54.

Düzgün E (2012). Class, State and Property: Modernity and Capitalism in Turkey. *European Journal of Sociology*, 53(2), 119-148.

Ercan M R ve Öniş Z (2001). Turkish Privatization: Institutions and Dilemmas. *Turkish Studies*, 2(1), 109-134.

Erisen C (2016). An Assessment on the Behavioral Foundations of Electoral Decisions in the 2015 Turkish General Elections. *Turkish Studies*, 17(1), 47-57.

Ergüder Ü (1991). The Motherland Party, 1983-1989. İçinde: M Heper ve J M Landau (der), *Political Parties and Democracy in Turkey*, New York: I. B. Tauris, 152-170.

Esen B ve Gümüşçü Ş (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581-1606.

Esen B ve Gümüşçü Ş (2021). Why Did Turkish Democracy Collapse? A Political Economy Account of AKP's Authoritarianism. *Party Politics*, 27(6), 1075-1091.

Esen B ve Gümüşçü Ş (2023). How Erdoğan's Populism Won Again. *Journal of Democracy*, 34(3), 21-32.

Esen B, Gümüşçü Ş ve Yavuzılmaz H (2023). *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gamble A (2006). Two Faces of Neo-liberalism. İçinde: R Robison (der), *The Neo-Liberal Revolution*, New York: Palgrave Macmillan, 20-39.

Gençoğlu-Onbaşı F (2013). Şerif Mardin ve İdris Küçükömer'de "Sivil Toplum" Kavramı. İçinde: T Takış (der), *Şerif Mardin Okumaları*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 42-70.

Gilman N (2003). *Mandarins of the Future: Modernization Theory in Cold War America*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Göle N (1997). Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites. *Middle East Journal*, 51(1), 46-58.

Gramsci A (1971). State and Civil Society. İçinde: Q Hoare ve G N Smith (der), *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, Çev. Q Hoare ve G N Smith, New York: International Publishers, 206-277.

Gümüşçü Ş ve Sert D (2009) The Power of the Devout Bourgeoisie: The Case of the Justice and Development Party in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 45(6), 953-968.

Güngen A R ve Erten Ş (2005). Approaches of Şerif Mardin and Metin Heper on State and Civil Society in Turkey. *Journal of Historical Studies*, 3, 1-14.

Hall S (1988). *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*. Londra: Verso.

Hayek F (1992). Majority Opinion and Contemporary Democracy. İçinde: A Levine (der), *The State and Its Critics Vol. I*, Aldershot: Edward Elgar, 231-249.

Heper M (1991). Political Economy of Turkey in the 1980s: Anatomy of Unorthodox Liberalism. İçinde: M Heper (der), *Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980 Turkish Experience*, New York: Walter de Gruyter, 3-25.

Heper M (2015). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Çev. N Soyarik, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

İnsel A (2003). The AKP and Normalizing Democracy in Turkey. *The South Atlantic Quarterly*, 102(2/3), 293-308.

Kalaycıoğlu E (1994). Elections and Party Preferences in Turkey: Changes and Continuities in the 1990s. *Comparative Political Studies*, 27(3), 402-425.

Kalaycıoğlu E (2002). The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party. İçinde: B Rubin ve M Heper (der), *Political Parties in Turkey*. Londra: Frank Cass, 41-62.

Keyder Ç (2010). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyman E F ve Koyuncu B (2005). Globalization, Alternative Modernities and the Political Economy of Turkey. *Review of International Political Economy*, 12(1), 105-128.

Köker L (1990). *İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kubicek P (2009). The European Union and Political Cleavages in Turkey. *Insight Turkey*, 11(3), 109-126.

Levitsky S ve Way L A (2002). Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13(2), 51-66.

Levitsky S ve Way L A (2010). Why Democracy Needs A Level Playing Field. *Journal of Democracy*, 21(1), 57-69.

Mardin Ş (2015a). Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet. İçinde: M Türköne ve T Önder (der), Ş Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul İletişim Yayınları, 101-121.

Mardin Ş (2015b). Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma. İçinde: M Türköne ve T Önder (der), Ş Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul İletişim Yayınları, 21-81.

Mardin Ş (2016a). Sivil Toplum. İçinde: M Türköne ve T Önder (der), Ş Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 9-21.

Mardin Ş (2016b). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. İçinde: M Türköne ve T Önder (der), Ş Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 35-79.

Neocleous M (1996). *Administering Civil Society: Towards A Theory of State Power*. Londra: Pgrave Macmillan.

Oğuz Ş (2016). Yeni Türkiye'nin Siyasi Rejimi. İçinde: T Tören ve M Kutun (der), *Yeni Türkiye'de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: SAV, 81-127.

Öncü A ve Gökçe D (1991). Macro-Politics of De-Regulation and Micro-Politics of Banks. İçinde: M Heper (der), *Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980 Turkish Experience*, New York: Walter de Gruyter, 99-119.

Öniş Z (2009). Conservative Globalism at the Crossroads: The Justice and Development Party and the Thorny Path to Democratic Consolidation in Turkey. *Mediterranean Politics*, 14(1), 21-40.

Özbudun E (2006). Changes and Continuities in the Turkish Party System. *Representation*, 42(2), 129-137.

Özbudun E (2013). *Party Politics & Social Cleavages in Turkey*. London: Lynne Rienner Publishers.

Özbudun E (2015). Turkey's Judiciary and the Drift Toward Competitive Authoritarianism. *The International Spectator*, 50(2), 42-55.

Peck J (2010). *Constructions of Neoliberal Reason*. Oxford: Oxford University Press.

Poulantzas N (2000). *State, Power, Socialism*. Çev. P. Camiller, Londra: Verso.

Savran S (2006). Burjuva Sosyalizminin Düşman Kardeşleri: Liberal Sol ve Ulusal Sol. *Devrimci Marksizm*, 2, 50-114.

Schumpeter J A (2003). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Routledge.

Sezal M A ve Sezal İ (2018). Dark taints on the looking glass: Whither 'New Turkey'? *Turkish Studies*, 19(2), 217-239.

- Sözen Y (2019). Competition in a Populist Authoritarian Regime: The June 2018 Dual Elections in Turkey. *South European Society and Politics*, 24(3), 287-315.
- Tachau F (2002). An Overview of Electoral Behavior: Toward Protest or Consolidation of Democracy?. İçinde: S Sayarı ve Y Esmer (der), *Politics, Parties and Elections in Turkey*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc, 33-55.
- Tansel C B (2017). Authoritarian Neoliberalism: Towards a New Research Agenda. İçinde: C B Tansel (der), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order*, Londra: Rowman & Littlefield, 1-29.
- Taş H (2015). Turkey – From Tutelary to Delegative Democracy. *Third World Quarterly*, 36(4), 776-791.
- Teschke B (2005). Bourgeois Revolution, State Formation and the Absence of the International. *Historical Materialism*, 13(2), 3-26.
- Tezcür G M (2012). Trends and Characteristics of the Turkish Party System in Light of the 2011 Elections. *Turkish Studies*, 13(2), 117-134.
- Tuğal C (2009). *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*. Stanford: Stanford University Press.
- Tuğal C (2024). Democratic Autocracy: a Populist Update to Fascism under Neoliberal Conditions. *Historical Materialism*. DOI: 10.1163/1569206x-20242360.
- Wood E M (2000). *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yalçın Mousseau D (2006). Democracy, Human Rights and Market Development in turkey: Are They Related?. *Government and Opposition*, 41(2), 298-326.
- Yalman G L (2002). Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?. *Praksis*, 5, 7-23.
- Yalman G L (2009). *Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 1980s*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Yalman G (2013). AKP Döneminde Söylem ve Siyaset: Neyin Krizi?. İçinde: S Coşar ve G Yücesan-Özdemir (der), *İktidarın Şiddeti: AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, İstanbul: Metis Yayınları, 23-47.